

A revizionizmus ösztönösség-kultusza és a szocialista építés tudományos törvényei*

GEDŐ ANDRÁS

A proletárforradalom, a proletárdiktatúra eszméje és praxisa: hadüzenet a kapitalizmus spontaneitásának és a burzsoá ideológia s politika befolyásából származó tudati ösztönösségnek. A kapitalista társadalomnak *objektív* természete az anarchia, a társadalmi törvények spontán érvényesülése. Ahol minden viszonyt az értéktörvény — és az értéktöbblet törvénye — szabályoz, ott a társadalmi dráma szerzőire és szereplőire általában csak utólag, nem várt, nem szándékolt végeredményként csap le tevékenységük társadalmi tartalma. „A polgári társadalom lényegéhez tartozik éppen az — mondja Marx —, hogy a termelést tudatosan, a priori nem szabályozzák. Ami észszerű és természetszerűen szükséges, csak mint vakon ható átlag érvényesül.”¹ A társadalmi törvény itt az emberi cselekvéstől idegen látszatot kap; a szükségszerűség az emberek társadalmi tevékenységén kívül és afölött uralkodó, külső, ellenséges és vak hatalomként jelenik meg, mely kifürkészhetetlen és hozzáférhetetlen. Objektív látszat ez: az áru- és tőkefetisizmus velejárója, annak kifejeződése, hogy a kapitalizmusban az egymással ellentétes érdekű tőkés magántermelők anarchiája az úr. „Saját társadalmi mozgásuk számukra a dolgok mozgásának formáját ölti magára, amely dolgok ellenőrzése alatt állanak, ahelyett, hogy ők ellenőriznék őket . . . Termékeik véletlen és folyton ingadozó *csereviszonyaiban* a termelésükhöz társadalmilag szükséges munkaidőt szabályozó *természeti törvényként* éppúgy erőszakosan kérésztül töri magát, mint teszem a nehézkedési törvény, amikor valakinek a ház a feje fölött összeomlik.”² Egyes kapitalisták s a burzsoá állam bizonyos részletösszefüggések felismerése alapján elősegíthetik vagy ideig-óráig hátráltathatják a kapitalizmus egyik-másik tendenciájának érvényrejutását, de e törvényeket épp úgy nem helyezhetik hatályon kívül, mint ahogy érvényesülésük spontán jellegét sem szoríthatják vissza. A termelőeszközök magántulajdonára épülő árutermelésben az egész társadalmi mozgás a cselekvő egyvelektől független és ellenséges fétissé válik. Az elkülönült árutermelők eleve szabályozhatatlan egymásra hatása — mondja Marx — „felettük álló, *idegen* társadalmi hatalmat produkál”, mely „tőlük független folyamat és erőszak.” „Az individuumok társadalmi viszonya, mint az individuumok felett önállósult hatalom, akár természeti hatalomnak, akár véletlennek vagy

* Részletek egy hosszabb tanulmányból.

¹ Marx—Engels: Válogatott levelek. 243. o.

² Marx: A tőke. I. köt. Szikra, 1948. 85—86. o.

bármilyen formában képzelik el, szükségszerű következménye annak, hogy nem a szabad társadalmi individuum a kiindulópont.”³ A kapitalista társadalom objektív szerkezetének tükröződése a tőkés (és kistulajdonos) árutermelők osztályálláspontjáról csak hamis lehet, nem ismerhetik fel a kapitalista társadalmi-gazdasági rendszer törvényeit, saját cselekedeteik társadalmi hatását és mozgatórugóit. A burzsoázia természetesen a legkevésbé sem „spontán” abban az értelemben, mintha nem valóságos osztályérdekeinek tudatában cselekedne, csakhogy éppen a kapitalista osztályérdek zárja ki (a burzsoázia reakciós fordulata előtt pedig szűk határok közé szorítja) a társadalmi fejlődés szükségszerűségeinek belátását.

A munkáosztály a kapitalista rendszert — és a velejáró spontaneitást, anarchiát — csak a proletárdiktatúra útján likvidálhatja. A tőkés társadalom spontánul kiváltja a munkások elégedetlenségét, harcát a munkaerő árának emeléséért. De ez a küzdelem — önmagában — a kapitalizmuson belül, a burzsoázia alapvető osztályérdekei által körülhatárolt mozgástérben marad, a tőkés világ objektív spontaneitásához igazodik. Lenin a századeleji revizionizmussal, s ennek orosz változatával, az „ökonomizmussal” folytatott vitájában kimutatta, hogy a kapitalizmus idején a spontán munkásmozgalom a forradalmi munkáspárt talaja, de a spontán megmozdulás nem hozhat létre szocialista tudatosságot, nem vezethet el a proletárforradalomhoz, „a munkásmozgalom *ösztönös* fejlődése pedig éppen odavezet, hogy a munkásmozgalom a burzsoá ideológia befolyása alá kerül”, ezért az a feladat, hogy „*harcoljunk az ösztönösség ellen*”.⁴ A munkásmozgalom ösztönössége és tudatossága a marxizmus és a revizionizmus küzdelmének elméleti kulcsproblémája volt s ma is az: megválaszolásától függ, hogy a munkáosztály megmozdulása a kapitalizmus számára elfogadható — mert a kapitalizmust elfogadó —, a polgári liberális politika és ideológia vezette általános-demokratikus mozgalommá degradálódik-e, vagy a több bérért, a nagyobb darab kenyérért folyó harc a tudatos, forradalmi, politikai küzdelem szerves részévé válik. Az ösztönösséggel szakító, a polgári ideológiától különböző és azzal ellentétes tudományos szocialista tudatosságot a marxista—leninista párt hordozza, mely a marxizmus egyetemes, nemzetközi érvényű elméletét alkalmazza az adott ország valóságára, egyesíti a tudományos kommunizmust a munkásmozgalommal. A munkásmozgalom szubjektív ösztönösségének leküzdése — a harc a proletariátus valóságos osztályérdekeinek, társadalmi missziójának történelmi távlatú (s a napi küzdelmekben realizálódó) felismeréséért, s az ennek megfelelő cselekvéséért, és a harc a polgári-kispolgári ideológia s politika befolyása ellen, a szocialista tudatosságért: a forradalmi marxista álláspont alfája volt és maradt.

A revizionizmus ösztönösség-elmélete a kapitalista és kispolgári ösztönösség *valóságát* védi, idealizálja, és programmá emeli. A modern revizionizmus az ösztönösséget a társadalom egész életét szabályozó elvvé teszi: a „gazdasági demokrácia”, az „önigazgatás” a szocializmushoz vezető ösztönös fejlődésnek, a kapitalizmus spontán átfarmálódásának, az „egységes szocialista világfolyamatnak” eszköze és megnyilvánulása; a „közvetlen termelők önigazgatása” a pótléka és helyettesítője a szocialista társadalom tudatos

³ Marx: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf). Dietz Verlag, 1953. S. 111.

⁴ Lenin: Mi a teendő? Lenin Művei 5. köt. Szikra, 1953. 397. o.

vezetésének és fejlesztésének, ez a társadalmi-gazdasági törvények spontán érvényrejutásának mechanizmusa, az értéktörvény, a piaci viszonyok ösztönössége szerint alakuló, a demokratikus centralizmust megszüntető „szocialista piacgazdaság” rendszere, a társadalmi ellentmondások spontán megoldódása, a „szabad egyéniség”, az individuális érdek teljes diadala, a közvetlen demokrácia” alapja; vele és általa szűnik meg a proletárdiktatúra létjogosultsága, benne oldódik fel a kommunista párt tevékenysége. „*Számunkra minden demokratikus szocialista politika, minden szocialista demokrácia kiinduló pontja a termelők öngazgatásának elve*” — írja Kardelj. „Az a forradalom, amely nem nyit ajtót az ilyen fejlődés előtt, hosszabb vagy rövidebb ideig elkerülhetetlenül államkapitalista formákban és bürokratikus despotizmusban tesped.”⁵ Ennek a revizionista ösztönösség-kultusznak a szemszögéből a kapitalizmusból a kommunizmusba vezető átmenet marxi—lenini elmélete és gyakorlata: „bürokratikus etatizmus”, a „demokrácia” csorbitása, erőszak a társadalom spontán anyagi és szellemi erőin, a „szabad, szocialista egyéniség” jogain.

A revizionizmus ösztönösség-kultuszának legfőbb veszélye abban van, hogy a szocialista forradalom alapkérdésének — az államhatalom problémájának — megválaszolásában kapitulál a nemzetközi imperializmus és a belső burzsoa ösztönösség előtt, s ezt a behódolást a szocialista forradalom „további fejlesztésének” tünteti fel. A szocialista építés objektív törvényeinek tudatos érvényesítése osztályharc műve, s ennek az osztályküzdelemnek a frontszaka-sza az a harc, amelyet a proletárdiktatúra a polgári-kispolgári ösztönösséggel folytat a politikában, a gazdaságban és az ideológiában. A szocialista építés marxi—lenini elméletének sarktétele, hogy a szocialista társadalom létrehozása és fejlesztése tudatos folyamat, melyben a munkásosztály és a többi dolgozó osztály s réteg szövetségének ereje, a kommunista párt vezette egységes cselekvéssel lerombolja a tőkés államot és a kapitalista termelési viszonyokat, meghonosítja és fejleszti a szocialista alapot és felépítményt. E tudatos építés fő eszköze a proletárdiktatúra, mely *egy* központból, *egységes* terv szerint irányítja és szervezi az összehangolt társadalmi cselekvést, a termelőerők, a termelési viszonyok és a felépítmény fejlesztését. „A termelők öngazgatásának” revizionista elmélete *általában* tagadja az *egész* szocialista társadalom *egységes, tudatos és tervszerű*, a demokratikus centralizmus elve szerint megszervezett működését, *különösen* támadja a szocialista államot, mely ennek az egységes, tudatos és tervszerű cselekvésnek a kialakítója és motorja a kapitalizmusból a kommunizmusba vezető átmenet korszakában.

Társadalmi szükségszerűség-e a szocialista állam társadalmi-gazdasági szerepe a szocializmus és a kommunizmus építése idején? A revizionizmus válasza egyértelműen és ingerülten tagadó. A szocialista állam gazdasági szerepére, a termelőerőket és a termelési viszonyokat közvetlenül szabályozó tevékenységére addig van szükség, amíg létre nem jönnek a szocialista termelési viszonyok; gazdasági tevékenysége addig jogosult, de „e gazdasági funkció végzése közben az állam arra törekszik, hogy a gazdaságot megfossza belső mozdatójától és ezáltal saját magát társadalmi szükségszerűségnek tegye meg és tüntesse fel.”⁶ Kardelj szerint „nem beszélhetünk valamilyen felépített szocialista rendszerről, de mégkevésbé kommunista rendszerről mindaddig,

⁵ E. Kardelj: A szocialista demokrácia a jugoszláv gyakorlatban. Beograd, 1955. 50. o.

⁶ A JKSz programja. 36—37. o.

amíg az állam, mint a hatalom fő eszköze fő tényezőként szerepe a gazdasági viszonyokban és fejlődésben.”⁷ A revizionizmus azért utasítja el a szocialista állam társadalmi-gazdasági szerepét, mert felfogása a *szocializmusról*: polgári-kispolgári koncepció. A szocializmus proudhonista-revizionista elképzelése szerint a társadalmi folyamat vezetése és szervezése *egy központból*: „bürokrácia”, „bürokratikus etatizmus”.

Proudhon és a proudhonizmus a Marx előtti szocializmus bomlási terméke, hanyatlásának, reakcióssá válásának tünete. A szocializmus tervszerűségét, centralizált jellegét már a kritikai utópisták előre látták. Az új társadalomban az a cél, mondja Saint-Simon, hogy „lehetőleg egy egészbe egyesüljön minden, *oly különböző*, részben *ellentétes* irányokba ható erő, hogy — amennyire lehetséges — egy irányba vezessük ezeket az erőket, az emberi sors megjavítása érdekében.”⁸ Ismeretes, hogy Saint-Simon és Fourier élesen és szellemesen kritizálták a kapitalista konkurenciát, mely pusztítja az embert és a termelőeszközt, az anyagi és a szellemi értékeket. Felismerésük — az új társadalom szükségszerűsége — nem utolsó sorban ebből a kritikából, a tőkés világ anarchiájának bírálatából táplálkozott. A proudhonizmus visszaesés az utópiás-kritikai szocializmus mögé: a proudhoni bírálat már nem a tőkés konkurenciát, hanem annak megvalósulási formáját támadta, s a megváltást a konkurencia „jó oldalának” megtartásában látta, a centralizmus tagadását, a „megtisztított” konkurenciát emelte reakciós szocializmusának principiumává. Ami az utópiás-kritikai szocializmusban sejtés volt, az a marxizmusban a tudományos tudatosság szintjére emelkedett. Marx és Engels mindig tartózkodtak attól, hogy a szocialista társadalom részleteiről nyilatkozzanak; de újra meg újra hangoztatták: a szocializmus *conditio sine qua non*-ja a társadalmi-gazdasági folyamatok centrális vezetése és tervezése, a kapitalizmus ösztönösségének likvidálása; a szocialista társadalmasítás éppen azáltal juttatja érvényre a termelőerők jellege és a termelési viszonyok közti összhang törvényét, hogy nem az egyes termelőkollektívák, hanem az *egész társadalom* kezébe és vezetésébe adja a termelőeszközöket, s ez a centrális vezetés az *egész társadalom* érdekei szerint működteti és fejleszti a termelőerőket. Engels már 1845-ben kifejtette: „Azok az előnyök azonban, amelyeket a kommunista berendezkedés az *eddig elpocsékolott munkaerők felhasználásával* nyújt, *még nem is a legjelentősebbek*. A legnagyobb munkaerőmegtakarítás az *egyes erőknél* a társadalom kollektív erejévé való egyesítésében és abban a berendezkedésben rejlik, mely az eddig egymással szembenálló erőknél e koncentrációján nyugszik.”⁹ S mivel a marxizmus megalapítói a proletárdiktatúrát, az új társadalom államiságát, a kapitalizmusból a kommunizmusba vezető átmenet *egész* korszakában szükségszerűnek tartották, a termelőerők szocialista centralizációjának igénylését összekapcsolták a szocialista állami centralizmus helyeslével. „Marx centralista” — hangoztatta Lenin, s a Marx képviselte demokratikus centralizmus elvét szegezte szembe a Bernstein-féle revizionizmussal. „Bernstein, mint minden nyárspolgár, olyasvalaminek képzei a centralizmust, ami csakis felülről jöhet, amit csakis a hivatalnoki kar és a hadsereg erőszakolhat ki és biztosíthat.”¹⁰

⁷ E. Kardelj felszólalása 1956. december 7-én. Nemzeti érdek és munkásnemzet. köziség. Zrínyi Kiadó, 1957. 55. o.

⁸ Saint-Simon: Válogatott művek. 1. köt. Moszkva, 1948. 133. o. (oroszul)

⁹ Engels: Elberfeldi beszédek. Marx és Engels Művei, 2. köt. Kossuth Kiadó, 1958. 512 o.

¹⁰ Lenin: Állam és forradalom. Lenin Művei, 25. köt. Szikra, 1952. 460, 461. o.

A szocialista állam léte és társadalmi-gazdasági tevékenysége a szocializmus és a kommunizmus építésében *objektív társadalmi szükségyszerűség*. A népgazdaság tervszerű-centrális irányítása a termelőerők társadalmi jellegének — önmagában — az állam lététől független követelménye. De amíg osztályok vannak, amíg nem az egységes, össznépi kommunista termelési viszonyok alkotják a társadalom gazdasági alapját, amíg nem a szükségletek szerint osztják el a javakat, amíg nem vált életszükségletté a munka, amíg nem hatja át az emberek egész gondolkodásmódját, szemléletét a kommunista tudatosság, addig az *egységes szocialista cselekvést*, a *tervszerű* társadalmi folyamatot a szocialista állam vezeti. Az objektív szükségszerűséget kielégítő tervszerű társadalmi cselekvés *tartalmát*, irányát a kommunista párt tudományos politikája jelöli ki, a társadalmi cselekvést a párt és a szocialista állam *szervezete*, a proletárdiktatúra „mechanizmusa”, a demokratikus centralizmus rendszere teszi *egységessé*. A kommunista párt, a szocialista állam fogja össze *egy akaratba* a szocializmust építő társadalom tömegeinek cselekvését, megküzdve az ellenforradalmi burzsoázia ellenállásával, a kispolgári ösztönösség antiszocialista törekvéseivel, a nemzetközi imperializmus behatolási törekvéseivel. Amíg a nemzetközi vagy a belső küzdőtéren harc folyik a szocialista rendszer és a kapitalizmus között, addig minden gazdasági probléma a *politikában* koncentrálódik. A szocialista állam gazdasági-szervező munkája a teljes kommunizmus megvalósulásáig az osztályharc *politikai* követelménye, a szocialista termelési viszonyok funkcionálásának *politikai-gazdasági* eszköze, az egységes tömegcselekvés kialakításának *politikai-ideológiai* feltétele. A revizionizmus felfogása — „minél jobban erősödik a szocialista viszonyok anyagi ereje és minél pótolhatatlanabbak gazdaságilag, annál szükségteletlenebb az állam gazdasági és politikai szerepe”¹¹ (Kardelj) — a munkásosztályt leg-erősebb fegyverétől: pártjának és államának erejétől próbálja megfosztani.

A proletárdiktatúra társadalmi-gazdasági szerepét tagadó felfogást a mai revizionizmus a „szocialista spontaneitás” kategóriájával véli megtámasztani. „Amennyiben minden objektív valóság, törvényszerűségeinek erejénél fogva, ösztönszerű hatást fejt ki, annyiban kétféle ösztönösségről beszélhetünk társadalmi valóságunkban: kistulajdonos és bürokratikus ösztönösségről — amelyek egyesítik magukban azt, ami öröklött, maradi és túlél, vagyis ami visszahúz, — és a szocialista ösztönszerűségről, amely a szocialista társadalmi viszonyok talajából nő és az objektív törvényszerűségek erejével hat a társadalmi létre és az emberek öntudatára abban az értelemben, hogy haladó irányban megváltoztatja őket.”¹² Látni fogjuk, hogy a „szocialista ösztönösség” a piaci spontaneitás, a kispolgári ösztönösség fedőneve. A marxista elmélet programja és távlata: a szocializmus felépítése és kommunizmussá fejlesztése, ezért a spontaneitás *korlátozása és kiszorítása, leküzdése és kiküszöbölése*. A revizionizmus programja és távlata: a szocializmus deformálása, visszafejlesztése és lebontása, ezért a kispolgári ösztönösség *megőrzése és kiterjesztése a szocialista viszonyokra*; a „szocialista ösztönösség” antimarxista kategóriája ennek a programnak ad elméleti „indoklást.” Behrens, német közgazdász így magyarázza a spontaneitás-elméletet: „a központi irányítású gazdaságvezetés addig játszik döntő szerepet, amíg az emberek cselekedeteit még nem szabályozzák az új gazdasági törvények és ezért még nem hatnak szocialista irány-

¹¹ E. Kardelj: A szocialista demokrácia a jugoszláv gyakorlatban. 32. o.

¹² A JK Sz. programja. 236—237. o.

ba... Olyan mértékben, ahogy a szocialista termelés gazdasági törvényei hatni kezdenek, azaz olyan mértékben, ahogy a szocialista termelési viszonyok megszilárdulnak, a központi irányítású gazdaságvezetés háttérbe kell szoruljon, mivel egyébként a további fejlődés akadályává válik.”¹³ Az objektív törvények a szocialista termelési viszonyok között csak akkor érvényesülhetnek spontán módon, csak akkor zárnák ki a központosított irányítást és szervezést, ha e törvények a piaci anarchia szükségletei volnának, ha a szocialista gazdaság az egymástól különálló, elszigetelt individuumok, vagy termelő kollektívák összessége volna.

A szocialista termelési viszonyok kiindulópontja nem az egyedi termelő, vagy a termelők üzemi egyesülése, hanem az össznépi tulajdon, a felszabadult munkásosztály. A revizionizmus azzal kérkedik, hogy „a termelők öngazdátása”, a „szocialista spontaneitás” elveinek megvalósulása változást visz a termelési viszonyokba. Az állami tervezés és vezetés elvetése, az állami-össznépi tulajdon visszaszorítása *valóban* a termelési viszonyok megváltoztatásának elméleti programja. A revizionizmus szerint az a „minél közvetlenebb és valóságosabb társadalmi tulajdon”, amelyet „egyre közvetlenebbül a felszabadult és egyesült dolgozók igazgatnak”, „az állam, mint politikai hatalom, egyre kisebb mértékben avatkozik a közvetlen termelésbe”.¹⁴ A modern revizionizmus teóriája megtagadja a *valóságos* szocializmus törvényeit, lényegét; e teória megvalósulása olyan folyamat, melynek tendenciája végeredményben nem a szocialista csoporttulajdon, hanem a polgári szövetkezet, a „munkás-résztársaság” felé, tehát a szocialista társadalmasítás visszafejlesztése, kispolgári-polgári átalakítása felé mutat.

*

Ez az ösztönösség-kultusz a spontaneitás antimarxista felfogására épül. A revizionizmus, hogy igazolja az ösztönösség megörökítését, a spontaneitást azonosítja az objektivitással, illetve a megismerés érzéki fokával, a tömegtevékenységgel, az alkotó kezdeményezéssel, az ösztönösséget a társadalmi mozgás általános attributumává, az ember *örök* utitársává teszi.¹⁵ Természetesen a revizionizmus csak úgy azonosíthatja az objektívet a spontánnal, hogy az ösztönösség konkrét, *társadalmi-történeti* kategóriáját kiemeli a társadalmi folyamatok valóságos összefüggéseiből. Az a spontaneitás, amelyet a revizionizmus az objektivitás zsinórmértékének nyilvánít, végeredményben az egyén,

¹³ Statistische Praxis. 10/1956. S. 142.

¹⁴ A JKSz programja, 134, 138. o. A programtervezet még kimondta az egész koncepció logikus következtetését, a termelési viszonyok retrográd megváltoztatásának értelmét: az „igazi” társadalmi tulajdon „fokozatosan a felszabadult termelők és fogyasztók egy időben közös és egyéni tulajdonává válik”. (A JKSz programtervezete. Noviszád, 1958. március, 120. oldal.) Koszanovics, jugoszláv filozófus azt fejtegeti, hogy „amennyiben a proletárállam erősödik a szocialista építés folyamatában, ez mindenneelőtt annak a jele, hogy társadalmi funkcióinál és szervezeténél fogva nem felel meg a termelőörök fejlettségi fokának, amely tökéletesebb termelési viszonyokat követel, olyan viszonyokat, amelyek mentesek az állami formáktól”. (J. Kosanović: Istoriski materijalizam. Sarajevo, 1957. str. 192.)

¹⁵ „Ha helyes, hogy a gazdasági törvények az emberek lényeges cselekvési módjai, és hogy az emberek akarataától és tudatától függetlenül hatnak, hogy e cselekvésnek objektív jellege van, akkor ebből az következik, hogy a törvények az emberek *spontán* cselekedetei révén hatnak”. (A. Benary: Zu Grundproblemen der politischen Ökonomie des Sozialismus in der Übergangsperiode. Wirtschaftswissenschaft, 3. Sonderheft, 1957. S. 75.)

a történelmi és osztályösszefüggésekből kiemelt individuum tudati állapota: a revizionizmus ösztönösség-fogalma a *valóságos* spontaneitás hamis, *misztifikált* kifejeződése.

A revizionizmus a polgári szociológiától és ökonómiától veszi kölcsön ezt az ösztönösség-kategóriát. Ismeretes, hogy a burzsoá filozófia és szociológia individuálissá és történelemfelettivé torzítja a társadalmi cselekvést, szubjektivizálja a társadalmi folyamatokat, s az örökkévalóság nimbuszát fonja a tőkés termelési viszonyok spontaneitása köré, amelyet nem az objektív társadalmi viszonyokhoz, hanem a szubjektív véletlenek káoszához köt. A tudatosság és az ösztönösség polgári koncepciója — különösen a probléma leghatásosabb, Max Weberből származó „megoldása” — ott kísért a revizionista ösztönösség-kultusz filozófiai előfeltevéseiben. Max Weber felfogása szerint a tudatosság és az ösztönösség nem a társadalmi törvényszerűségek és az emberi cselekvés viszonyából származnak, hanem az egyén pszichikai magatartásának összetevői. „Célracionális magatartás az, amely kizárólag (szubjektíve) adekvátnak vélt eszközökhöz orientálódik, (szubjektíve) egyértelműen felfogott célok érdekében.”¹⁶ S ha Max Weber el is fogad valamiféle „objektív célracionalitást”, ez nem lehet más, mint az egyéni szándék és a cselekvés eredménye közti — mindig esetleges — megfelelés, hiszen a „cselekvés, a saját magatartás értelmes, megérthető orientálódása értelmében, számunkra mindig csak egy vagy több *egy* személy magatartásaként létezik.”¹⁷ A tényleges társadalmi folyamat tehát spontán irracionális módon megy végbe, az egyén tudatos magatartása csupán határeset, az egyéni tevékenység is csak kisebb részben magyarázható kauzálisan a társadalmi összefolyamatot pedig a szociológia a „vélt értelem” szerint osztályozza, *mintha* tudatosan orientált lett volna. Ez a „vélt értelem”, az objektivitást nélkülöző szabály: a *típus*, a törvény-kategória szubjektív idealista ellenspárja és pótléka a burzsoá szociológiában. A „célracionális” magatartást nem határozzák meg objektív törvények, a „vélt értelem” általában meg nem valósuló *eshetőség* csupán. „A társadalmi törvények megismerése nem a társadalmi valóság megismerése, hanem csak egyike azoknak a segédeszközöknek, amelyekre gondolkodásunknak e megismerés végett szüksége van.”¹⁸ A „típusok”, az általánosan szabályszerű esetek minden konkrétság híján vannak, s végletekig formalizált absztrakciók, melyek „a történelem konkrét realitásához képest *üresek* kell, hogy legyenek. Amit (a szociológia — G. A.) cserébe kínálhat, az a fogalmak fokozott *egyértelműsége*.”¹⁹ Ez az egyértelműség volna az a tál lencse, amiért a burzsoá szociológia eladja a tudomány elsőszülöttségi jogát az objektív törvények megismerésére. De megkaphatja és továbbadhatja-e ezt az egyértelműséget? Milyen egyértelműséget igényel az önkényes konstrukciók önkényes egymásba-fűzése, amikor eleve kizárják a valóság, a gyakorlat kontrollját? A modern burzsoá filozófia és szociológia fogalmait nem a tudomány éles fénye világítja meg, hanem a misztikus szeánszok sejtelmes homálya burkolja. A mai revizionizmus nemcsak az egyértelműség be nem váltott ígéretét és a kétértelműség homályát veszi át a reakciós burzsoá filozófiából és szociológiából, hanem az elméletet és a módszert általában is, különösen az ösztönösség-probléma

¹⁶ M. Weber: Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre. Tübingen, 1922. S. 404.

¹⁷ Uo., S. 513.

¹⁸ Uo., S. 180.

¹⁹ M. Weber: Wirtschaft und Gesellschaft. Tübingen, 1922. S. 9.

megközelítését és „megoldását”. A Max Weber-féle tipológia tér vissza a spontaneitás-kultuszban: a revizionizmus formalista-pszichologista módon értelmezi az ösztönösséget, elszakítja a termelési viszonyoktól, az osztályharctól, az egyén belátásából eredezteti, a konkrét-társadalmi „föle” emeli, hogy a szocializmust is az ösztönösség-fogalom alá rendelhesse. A Max Weber-féle tipológia tér vissza a tudományos törvények revizionista kiüresítésében, abban a felfogásban, amely a konkrét tartalmuktól megfosztott objektív törvények helyét a „szocialista ösztönösséggel”, az „automatizmusokkal” tölti be.

A spontaneitás megörökítésének filozófiai indoklását — marxista terminológiával, de a *lényegben* a polgári filozófia és szociológia módszertanát követve — Lukács György kísérelte meg; ő vázolta fel azt az ösztönösség-kategóriát, amelyet a mai revizionizmus használ, amelyre (Lukács nevét is idézve, vagy csak a gondolatát) hivatkozik. Mi a lényege ennek az ösztönösség-fogalomnak? A társadalmi-történeti tartalom elhomályosítása, ignorálása, a *csak-ismeretelméleti* (és ismeretelméletileg is hamis) kérdésfeltevés. Lukács szerint a spontaneitás esetén „az érdeklődés és a tevékenység tárgya valami *közvetlen* és tisztán *közvetlen*. A tárgyi vonatkozás közvetlensége természetesen magától értetődő *kiindulási pontja* minden tevékenységnek.”²⁰ Ezt ismétli Behrens: „a spontaneitás közvetlenség, a társadalmi jelenségek befogadása és a reagálás rájuk a gondolkodás közvetítése nélkül”,²¹ és Benary: „a tudatosság és a spontaneitás dialektikája egyáltalán nem küszöbölhető ki. A szocializmusban is az érdek és tevékenység közvetlen tárgyán lobban fel a tudatosság.”²² Mi köze ennek a történelem- és társadalomfelettivé abszolutizált ösztönösség-fogalomnak a dialektikus materializmushoz? A marxizmussal összeférhetetlen a társadalmi törvények, a társadalmi megismerés problémáinak feloldása csak-ismeretelméleti kérdésfeltevésekben. A dialektikus materializmus ismeretelméletének vezérelve a gyakorlat primátusa; a gnoszológia kategóriáinak történeti megjelenési módjait csak a társadalmi gyakorlatból lehet kibontani. Az ösztönösség is elsősorban cselekvés, gyakorlat. Az ösztönös tudat is tükrözés, csak *hamis* tükrözés, amelyben — a kapitalizmus idején kialakuló spontán munkásmozgalom esetén — vannak helyes elemek az egyes munkások és a munkásosztály közvetlen helyzetét illetően, de amely nem merül ki a közvetlen valóság közvetlen szemléletében. A spontaneitás azonosítása a „közvetlen megismeréssel”, a „közvetlen átéléssel”: nem új dolog. Szabó Ervin a huszadik század első évtizedében ezzel a módszerrel igyekezett filozófiai alapot tolni az anarcho-szindikalista politikai elgondolások alá. „A tömeg igazságai sohasem mások, mint az objektív környezetében való elhelyezkedésének szubjektív reflexei és minden egyéb hite vagy meggyőződése — normális viszonyok között — csak addig él, amíg érzéki átéléseivel össze nem ütközik . . . a gazdasági harc mindennapi élet, mindennapi cselekvés, mindennapi átélés — a lelkek egyetlen alapos és megbízható idomítója.”²³ Lukács György természetesen nem vallja Szabó Ervin anakronisztikussá vált szindikalizmusát, de megtartja az alapgondolatot: a spontaneitás azonos az érzéki meg-

²⁰ Lukács György: A realizmus problémái. Athenaeum. 192. o.

²¹ Fr. Behrens: Zum Problem der Ausnutzung ökonomischer Gesetze in der Übergangsperiode. Wirtschaftswissenschaft. 3. Sonderheft, 1957. S. 129.

²² A. Benary: Zu Grundproblemen der politischen Ökonomie des Sozialismus in der Übergangsperiode. S. 75. Benary ösztönösség-felfogását részletesen bírálja H. Scheler: Über des Verhältnis von Spontaneität und Bewusstheit (Marxistische Philosophie und sozialistische Politik. Berlin, 1958).

²³ Szabó Ervin: Válogatott írásai. Kossuth Kiadó. 317. o.

ismeréssel, a tömegcselekvés eleve ösztönös. A spontaneitás „a közvetlen valósághoz való közvetlen viszony”, mondja Lukács, amivel az ösztönöséget *a társadalmi élet általános tartozékává* teszi: a megismerés és a cselekvés *mindig tartalmazza* „a közvetlen valósághoz való közvetlen viszonyt”, az érzéklés a megismerés kezdőfoka, a gondolati általánosítás alapja és anyaga.

A megrekedés az empiriánál — és ami ezzel együtt jár, a polgári-kispolgári gondolkodásmód elfogadása — valóban *összefügg* a munkás-mozgalom ösztönösségével. A munkáosztály társadalmi megismerésének folyamata is végigjárja az érzéki és gondolati fokozatot, de csak a *konkrét társadalmi* feltételekből érthető meg, hogy ez az út miért és hogyan kapcsolatos a spontaneitással. Csak a kapitalista társadalom objektív spontaneitásából fejthető meg a munkáosztály tudatának ösztönössége a marxizmus és a munkásmozgalom egyesülése előtt, a megismerés egyes fázisainak viszonya a munkásmozgalommal s nem megfordítva. Lenin az *osztályharc* konkrét törvényeiből vezette le a munkáosztály megismerésének és cselekvésének alakulását, a munkásmozgalom szubjektív ösztönösségének *társadalmi lényegét*.

A spontaneitás e történeti feltételektől, osztálytartalomtól független, „örök” *ismeretelméleti* rangjának *szociológiai* megfelelője, hogy Lukács a tömegek cselekvésének általában és eleve ösztönös jelleget tulajdonít, „a tömegek eleven spontaneitását” állítja szembe „a vezető személyiségek mindenkor lehetséges maximális tudatosságával”. „A történelmi és tartalmi különbség élettelen spontaneitás és a közvetlen élet fenntartásától eltávolodott általánosítás képessége között éppúgy megtalálható az egész történelem folyamán, mint a lélektani”.²⁴ A Lukács-féle koncepció következtetését vonta le Benary, amikor a spontaneitást azzal az érveléssel próbálta igazolni a szocialista építés korszakában, hogy „a közvetlen tárgyra vonatkoztatott érdek minden emberi tevékenység, méginkább az alkotó tevékenység kiindulópontja. Alkotó aktivitás és kezdeményezés e tekintetben tehát egybeesik a spontán cselekvéssel. Az alkotó kezdeményezés teljes kibontakozása ezért magában foglalja a spontaneitást, a spontán cselekvés teljes kibontakozását”.²⁵ Az ösztönösség-kategória ismeretelméleti és szociológiai misztifikálása messzemenő következményekkel jár: a társadalmi-történeti tartalom félretolásával megörökíti a spontaneitást és erre az általános ösztönösség-fogalomra hivatkozva követeli a „szocialista spontaneitás” elismerését. De az ösztönösség-ideológia nem elégszik meg ezzel. A revizionista spontaneitás-kultusz az ösztönösségnek *elsődleges* helyet és szerepet igényel. Ha az ösztönösség „a közvetlen valósághoz való közvetlen viszony”, „élettelen spontaneitás”, „a tömegek eleven spontaneitása”, akkor a megismerésnek is, a társadalmi cselekvésnek is mindig és szükségképpen az ösztönösség az alapja és kezdőpontja, forrása és talaja. Lukács helyeslően idézte Lenin fejtegetéseit a spontaneitás elleni harcról, a tudatosság szerepéről, az ösztönösség túlbecsülésének reakciós voltáról. De mit ér ez az egyetértés, amikor koncepciói nem kiegészítik vagy továbbfejlesztik Lenin gondolatait, hanem szögesen ellentétesek velük? Hogyan fér össze a lenini felfogással és harci programmal, a spontaneitás *leküzdésének*, az ellene vívott *harcnak* az eszméjével Lukács elgondolása, mely az ösztönösség *osztályfelettségének* és *primátusának* tételét próbálja megtámasztani?

²⁴ Lukács György: A történelmi regény. Hungária kiadás. 27—28. o.

²⁵ A. Benary: Zu Grundproblemen der politischen Ökonomie des Sozialismus in der Übergangsperiode. S. 81.

Lenin a „Mi a teendő”-ben a kapitalista viszonyok közt harcoló munkásmozgalom ösztönösségét és tudatosságát elemezte, kimutatta dialektikus kapcsolatukat, mely a többi között abban nyilatkozik meg, hogy a tőkével szemben érzett spontán elégedetlenség és lázongás magában hordja a vonzódást a szocializmushoz, az ösztönös sztrájkoknak és más munkásmegmozdulásoknak a tapasztalatai fejlesztik a munkások tudatát, előkészítik objektív osztályérdekeik helyes felismerését. Különbséget kell tenni a munkásmozgalom egyes fázisainak ösztönösség-szülte megmozdulásai között, mondta Lenin a hozzátette: „az »ösztönös elem« lényegében nem más, mint a tudatosság *kezdeti formája*”. A tudatosság e viszonylagos fejlődése az ösztönösségen belül marad, amíg „a munkások még nem ébredtek és nem is ébredhettek érdekeik és az egész mai politikai és társadalmi rendszer kibékíthetetlen ellentétének tudatára.”²⁶ Lukács félremagyarázza Lenin megjegyzését a spontaneitás és a tudatosság *egységéről, folytonosságáról*, és e tévesen értelmezett tételt kiterjeszti a szocializmus társadalmi-gazdasági folyamataira. Lukács szerint a „spontaneitás és tudatosság Lenintől kifejtett dialektikus viszonya a szocialista társadalom megváltozott körülményei között is érvényben marad. A spontaneitás itt is csak a tudatosság bimbózó formája. Itt is hozzá kell járulnia a szocialista tudatnak, a céltudatos szocializmus tevékenységének, hogy ebből a csírából kifejlődjön a gyümölcs. »Magától«, pusztán spontaneitás által itt is csak elfajulás lehet, a szocialista élet spontaneitásában rejlő lehetőségek kibicsaklása.”²⁷ Minden fenntartás, a tudatosságnak bókoló kijelentés ellenére tehát az ösztönösség jogosult a szocializmusban, sőt: a lehetőségeket éppen „a szocialista élet spontaneitása” tartalmazza. „A tömegek spontán, közvetlen reakciója a társadalmi valóságra a győztes szocializmus feltételei között ugyancsak új szempontból vizsgálandó kérdés — írja Lukács György. Kétségtelen, hogy a szocialista eleveken épülő életnek magának spontán és pedig széles és erős hatást kell gyakorolnia a tömegekre. Ehhez kapcsolódik a szocialis *hozzászokás* lenini problémája.”²⁸ Lenin gondolata az, hogy a szocializmusból a kommunizmushoz való átfejlődésben, a kommunista életforma hatására az emberek „hozzászoknak” ahhoz, hogy a társadalmi együttélés legelemibb, „ősidők óta minden intelemben ismételt szabályait”, amelyek megtartására korábban az állam a jogi törvények kényszerítő erejével, az államapparátus nyomásával kötelezett, állami kényszer nélkül, belső indítékokból kövessék. Vajon a „szocialista spontaneitás” tünete ez a hozzászokási folyamat? Ellenkezőleg: ez a „hozzászokás” lehetetlen a szocialista tudatosság állandósult, a társadalmi gyakorlatban ellenőrzött rögződése és kommunista tudatossággá fejlődése nélkül, mely a szocializmus objektív folyamatait tükrözi. Természetesen a szocializmus, a kommunizmus objektív viszonyainak adekvát visszatükröződése, a szocialista, kommunista tudatosság: összetett folyamat, mely az objektív és a szubjektív állandó kölcsönhatásában megy végbe, s magában foglalja az érzéki és a gondolati mozzanatok dialektikáját, a tudatosság különböző fokozatait. A tömegeknek a szocialista társadalom valóságáról szerzett közvetlen, nap mint nap ismétlődő és megújuló tapasztalatai — melyek korántsem „spontán” hatások —, e tapasztalatok összhangja a párt politikájával, eszméivel: a szubjektív ösztönösség korlátozása és kiszorítása, a szocialista,

²⁶ Lenin: Mi a teendő? Lenin Művei 5. köt. 386—387. o.

²⁷ Lukács György: A realizmus problémái. 226. o.

²⁸ Uo., 225. o.

kommunista tudatosság fejlesztése irányában hatnak. A társadalmi együttélés szabályainak külön nyomás és kényszer nélkül való betartása, ami szorosan összefügg azzal, hogy a munka életszükségletté válik, s az emberek hozzászoknak az új életformához: nem a „szocialista ösztönösség” szimptomája, hanem a spontaneitás *kiküszöböléséé*.

A „szocialista ösztönösség” kategóriája, a spontaneitás-fogalom hamis ismeretelméleti és szociológiai magyarázata csak alkateleme a Lukács egész revizionizmusát átható ösztönösség-kultusznak. A spontaneitás filozófiai és politikai felmagasztalása végigvonul a Lukács-féle revizionista áramlat *történetén*, vezérmotívuma koncepciói *összefüggésének, rendszerének is*. A történelem bírálata is elsősorban itt érte. E tanulmánynak nem lehet célja, hogy végigkövesse Lukács spontaneitás-elméletének történetét és belső összefüggéseit, csupán néhány történeti és elméleti csomópontra utalhat. Ismeretes, hogy 1919-ben a KMP és az MSZDP oly módon egyesült, hogy a kommunista párt feloldódott egy alig körvonalazott politikai alakulatban. A kommunista forradalmárok egy része érezte a helyzet nehézségeit és kereste a kivezető utat. Nem így Lukács: ő a tévedés *filozófiai igazolását* kísérelte meg, felújította Szabó Ervin szindikalista felfogását „az osztály és a párt feloldhatatlan ellentéteiről”, kereken elutasította a kommunista párt vezető szerepének gondolatát, megtagadta a kommunista párt létjogosultságát a hatalom megragadása után.²⁹

Jogosult-e Lukács ideológiai életútjának ezt az 1919-es epizódját felleveníteni? Jogosult, mert jelzi azt a *folytonosságot*, mely a revizionista ösztönösség-elmélet különböző formái, változatai között fennáll, még akkor is, ha Lukács később feladta az imént idézett megállapításokat. *Egyes* téziseket megtagadott, de fenntartotta és kifejlesztette az alaptendenciát: a spontaneitás igenlését, az osztályharc elvének elhomályosítását, a kommunista párt szerepéről vallott lenini eszmék (hol csendes, hol zajos) revízióját. Lukács „Történelem és osztályöntudat” című könyve — amelyet később szintén megtagadott — már nem vetette el teljesen a kommunista párt szerepét, „csak”

²⁹ A pártnál „magasabb egység az egységes proletariátus, mint a társadalomban uralkodó osztály” — írta Lukács. „Minden proletár osztályhelyzeténél fogva ortodox marxista.” (Lukács György: Taktika és etika, Budapest, 1919. 34, 39. o.) Lukács György szerint 1919. március 21-ével „megszűnt úgy a szociáldemokrácia, mint a kommunista párt létjogosultsága . . . mindegyiknek létalapja elveszett.” (Uo. 39. o.) A kommunista párt szerepének tagadása volt a jogcím arrais, hogy Lukács bizonygassa: a Tanácsköztársaság elvileg más úton járt, mint a szovjet forradalom. „Míg Oroszországban széles tömegek számára szükséges volt, hogy a proletariátus előharcosai testvérharcok árán megteremtsék a proletárforradalom kereteit, addig nálunk ezt maga a proletariátus mint diktatúrájának alapkövét, közvetlen elhatározással rakta le.” (Uo. 40. o.) A „közvetlen” cselekvés — e felfogás szerint — nemcsak megkülönböztette a magyar proletárforradalmat az oroszországitól, hanem a *felé is emelte*. Lukácsnak a párt szükségtelenségéről vallott teóriája nem annyira a kommunisták közti eszmei tisztázatlanságot fejezte ki, hanem az ideológiai zűrzavart segítette elő, a párt szükségességét felismerő leninistákkal szemben. Különösen fokozta Lukács felfogásának veszélyét, hogy ösztönösség-kultusza már ekkor is egybekapcsolódott a moralizálással: a taktika mércéje „az egységes munkáosztály” spontán cselekvésének absztrakt erkölcsisége. A kommunisták közül többen szót emeltek a párt szükségessége mellett. „A két párt egyesült, de nincs tulajdonképpen egy párt sem”, mondotta Kun Béla. „Az a hiba, hogy nincs egy pártja, egy vezető és elit csapata a magyar munkásmozgalomnak, mely fegyelmезetten és egységesen léphet fel . . .” (Vörös Újság, 1919. május 13.) Lukács idézett elgondolásait még az emigrációban éles bírálat érte. (Lásd Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Kossuth Kiadó, 1958. 565. o.)

annyiban „javította ki” Lenint, hogy a párt tevékenységét a proletariátus osztálytudatának alakítására korlátozta. „A forradalom folyamata — történelmi méretekben — egyet jelent a proletár osztályöntudat fejlődési folyamataival”, „a párt és az osztály helyes viszonyának mértékét és útmutatóját csak az osztályöntudatban lelhetjük fel.”³⁰ Az osztályharcok s általában a társadalmi fejlődés e szubjektív idealista felfogásában az osztálytudat nem a munkásmozgalomba bevitt, a munkásosztály *objektív* érdekeit tudományosan kifejező elmélet és politika, hanem a munkásosztályban spontánul kialakuló tudati állapot — a munkásosztálynál „az önmegismerés és a totálítás megismerése egybeesik”,³¹ s e tudat fejlődését a párt csupán „támogatja és gyorsítja”. A kommunista párt szerepe tehát: az ösztönösen formálódó öntudat előmozdítása, a párt *cselekvése* csak annyira és annyiban jogosult, amennyire és amennyiben ezt a misztifikált „öntudatot” fejleszti. „A kommunista párt harca a proletariátus osztályöntudatáért folyik. Szervezeti elválása az osztálytól ez esetben nem azt jelenti, mintha maga az osztály *helyett*, az osztály érdekeiért akarna harcolni. (Amint ezt a blanquisták tették.)”³² Csak a szélsőséges metafizika — és a valóságnak fittyethányó doktrinárság — konstruálhat ellentétet az osztály érdekeiért vívott harc és az osztály politikai küzdelme közé. Az osztályharc *realitásában* a kommunista párt — szervezett élcsapatként — a munkásosztály *objektív érdekeiért* küzd, ebben a harcban nyeri meg a szocializmus ügyének a munkásosztály tömegeit és más dolgozó rétegeket, *vezeti* a néptömegeket. A kommunista párt történelmi hivatásának degradálása az ösztönösségi elmélet konklúziója: a párt nem lehet vezető és cselekvő erő, ha az osztály tevékenysége érinthetetlen spontaneitás. Lukács György nemcsak átvette Rosa Luxemburnak a spontaneitást túlbecsülő koncepcióját, hanem történetfilozófiai elvvé fejlesztette. Ha a válság megrendíti a középrétegek helyzetét, a burzsoázia hatalma automatikusan és egycsapásra összeomolhat, fejtegeti Lukács, a középrétegek mozgása spontán és csak spontán és ennek az ösztönös folyamatnak az eredményeképpen „a proletariátus az egyetlen szervezett erőként állhat itt, anélkül, hogy egyetlen komoly csatát megvívta volna, nem is szólva arról, hogy a proletariátus ténylegesen győzött volna benne.”³³ Proletárforradalom — forradalmi cselekvés nélkül, győzelem — harc nélkül, kommunista párt — a forradalmi cselekvést vezető és formáló, szervező és megvalósító politika, tudományos elmélet nélkül, az „osztályöntudat” mítosza: íme, Lukács akkori ösztönösség-elméletének következtetései, a mensevizmusnak „forradalmi” frazeológiába bújtatott, hegelianus nyelven előadott dogmái.

A 30-as évektől kezdve Lukács lemondott a dialektikus materializmus direkt elutasításáról és nem tartotta fenn a kapitalizmus spontán összeomlásának elméletét sem. De a Lukács-féle koncepció nemcsak szűkült — néhány nyíltan antimarxista elemet elhagyott —, hanem bővült is; a demokratikus-antifasiszta harc és a szocialista forradalom közti spontán átmenet koncepciója Lukács elméleteinek tengelyévé lett. A 30-as évek előtti és a 30-as évek utáni revizionista felfogások folytonossága szembeűnő. Lukács a „Történelem

³⁰ G. Lukács: Geschichte und Klassenbewusstsein. Berlin, 1923. S. 329.

³¹ Uo. S. 34.

³² Uo. S. 328.

³³ Uo. S. 329. Lukács szerint „egy mozgalom spontaneitása csak szubjektív — tömegpszichológiai — kifejeződése tisztán gazdasági, törvényszerű determináltságnak.” (Uo. S. 309.)

és osztályöntudat"-ban úgy revideálta az osztályharc és a proletárforradalom lenini elméletét, hogy az osztályküzdelmeket lényegében az „osztálytudat” síkjára helyezte át s kétségbevonta a kommunista párt vezető és szervező tevékenységét. Ez a felfogás, mely az osztályharcban elsősorban az „öntudat” világtörténelmi távlatának fejlődését látta, kiindulópontja lett Lukács későbbi revizionizmusának is, különösen a kapitalizmus és a szocializmus közti harc messzi jövőbe tolásának. Ott a középrétegek spontán megmozdulása tette feleslegessé a szocialista forradalmat, itt az antifasiszta küzdelem; ott a „proletár osztályöntudat” mítoszában olvadt fel az objektív és a szubjektív, a társadalmi lét és a társadalmi tudat ellentéte és különbsége, itta „citoyen” mítoszában, az „ész”-ben; a „tisztá proletár” ösztönösség helyébe a „demokratikus” spontaneitás lépett.

A „szocialista ösztönösség” kategóriája ebbe a revizionista összefogásba illeszkedik. Mert a szocializmust a „citoyen” demokráciáért folytatott harc távoli, a konkrét határain kívül eső, spontán termékeként felfogni és a szocializmust e „citoyen” demokrácia, (tehát a polgári-kispolgári demokrácia) mintájára, ösztönös folyamatnak elképzelni és kívánni: ugyanannak a koncepciónak a két oldala. A revizionista felfogás a szocializmust a polgári demokrácia termékének, tökéletesített változatának tekinti. „A sztálini korszak szektásburokratikus korlátoltságához tartozik — írja Lukács 1958-ban, Nyugat-Németországban megjelent könyvében —, hogy a szocialista valóság ábrázolásának kérdésében folytonosan eltúlozták a kommunista tudat szerepét, sőt olykor csak a kommunista tudatot tekintették jogosultnak a nehézségek, vagy eltévelyedések szóbahozására.”³⁴ Lukács fejtegetései szerint a szocialista építés ellentmondásainak, nehézségeinek s a nemzeti mozzanatnak a visszaadására, ábrázolására a szocialista tudatnál sok tekintetben alkalmasabb a nem-szocialista tudat (s ennek művészi kifejeződése: a kritikai realizmus). A szocialista tudatosság lebecsülése, lekicsinylése, a spontaneitás védelmezése ílymódon a „nem-szocialista” — tehát polgári-kispolgári — ideológia polgárjogának nyílt apológiája. Lenin már a század elején kimutatta, hogy a spontaneitás előtti behódolás a burzsoá ideológia támogatása. „A kérdés *csakis így* tehető fel: burzsoá vagy szocialista ideológia? Itt nincs középút, (mert az emberiség semmiféle „harmadik” ideológiát nem dolgozott ki és mert általában egy osztályellentétéktől marcangolt társadalomban soha nem lehet osztályon kívüli, vagy osztályok feletti ideológia). Ezért a szocialista ideológia *mindennemű* lekicsinylése, *mindennemű mellőzése* egyszersmind a burzsoá ideológia erősödését jelenti.”³⁵ A burzsoá ideológia támogatása a mai revizionizmus ösztönösségkultuszának nemcsak végkonklúziója, hanem tudatosan vállalt programja is. Az a „marxizmus”, amelynek nincs nagyobb gondja, sürgetőbb feladata, mint az antimarxista ideológia védelme, már csak formájában különbözik attól, aminek szükségességét, jogosultságát és hasznosságát bizonygatni próbálja: a polgári ideológiától.

Az egész mai revizionizmus ezt az ösztönösség-fogalmat variálja, az objektív törvények érvényesülésével, a tömegek cselekvésével azonosított ösztönösség nevében harcol a valóságos szocializmus ellen. Lefőbvre így ír: „Sztálin lebecsül minden spontaneitást, reakciós jelleget tulajdonít neki. A történelmi szükségszerűség realizálására, a problémák megoldására az állam

³⁴ G. Lukács: Wider den missverstandenen Realismus. Hamburg, 1958. S. 116—117.

³⁵ Lenin: Mi a teendő? Lenin Művei. 5. köt. 397. o.

beavatkozása való, amely teljesen külsődleges az embertömegekkel és spontán kezdeményezésükkel szemben.”³⁶ A szocialista állam tudatossága valóban külsődleges a polgári-kispolgári osztálytartalmú ösztönösséggel szemben, de nem külsődleges a néptömegek tudatos cselekvéséhez képest. A tömegek tevékenységét nem a „hivatalos” — a kommunista pártok által vallott és megvalósított — marxizmus becsüli le, hanem a revizionizmus, amely a tömegcselekvést ösztönösségre szeretné kárhoztatni. A spontaneitás „lebecsülésében” Sztálinnak kétségkívül igaza volt, s nem tévedett, amikor védelmezte Lenin eszméjét az ösztönösségnek — s az ösztönösség revizionista kultuszának — reakciós jellegéről, amikor alkalmazta és továbbvitte a lenini gondolatot, bírálta a buharinizmus és a trockizmus spontaneitás-felfogását, fejlesztette a szocialista tudatosság marxi—lenini elméletét. Tudott dolog, hogy Sztálin — különösen az 1930-as évektől kezdve — lényeges vonatkozásokban hibázott. A spontaneitás „lebecsüléséből” származtak ezek a tévedések? A személyi kultusz, a mezőgazdasági politika hibái, a kommunizmushoz vezető út egyes mozzanatainak félreismerése talán az ösztönösség „lebecsüléséből” eredt? Éppen fordítva. E tévedések a szocialista valóság ismeretének bizonyos hiányaival, az objektív törvények konkrét követelményeinek fogyatékos belátásával magyarázhatók, tehát nem a tudatosság „*túltengésével*”, hanem a társadalmi szükségszerűségek tudatos felismerésének *elégtelenségével*. Mintha a mai revizionistáknak címezte volna Lenin az ökonomisták ellen, több mint fél évszázaddal ezelőtt írt megjegyzését: „Szeretnők megkérdezni filozófusunktól: miben nyilvánulhat meg az, hogy a szubjektív tervek alkotója „lebecsüli” az objektív fejlődést? Nyilván abban, hogy ez az objektív fejlődés létrehoz vagy erősít, tönkretesz vagy gyengít bizonyos osztályokat, rétegeket, csoportokat, bizonyos nemzeteket vagy nemzetsoportokat, stb. s ezzel megszabja az erők ilyen és ilyen álláspontját, stb. De ebben az esetben az ilyen tervkészítő bűne nem az ösztönös elem lebecsülésében rejlik, hanem ellenkezőleg, a *tudatos* elem lebecsülésében rejlik, mert „tudatossága” nem elegendő az objektív fejlődés helyes megértéséhez.”³⁷

A revizionista spontaneitás-elmélet szószólói a tudatos társadalomformálás minden nehézségét, a szocialista építés szükségszerű ellentmondásait és a tervezés baklövéseit, a szubjektív szabályozás és az objektív történet részleges divergenciáit eltúlozzák és öngigazolásképpen mutatják fel: íme, a szocialista tudatosság csődbejutott, a szocialista társadalom életét, a „gazdasági mechanizmust”, az ösztönösségre kell építeni! Az ösztönösség ideológusai számára érthetetlen valami, „szubjektivizmus” a marxizmus elmélete és gyakorlata: a társadalmi törvények tudatos érvényrejuttatása. „A jugoszláv szocializmus”, írja Kardelj, „tagadja azt a felfogást, hogy az ország valamennyi termelőeszközét központosítva irányító államgépezet megteremtésével nagyjából véget ér a gazdasági erők minden önálló elemi hatása a társadalmi életben.”³⁸ A termelőerők fejlődése a szocialista építés idején is, a kommunista társadalomban is meghatározza a társadalmi élet alakulását; a tulajdonképpeni probléma az, hogy e fejlődés — mely mindig a termelési viszonyok közvetítésével, az adott termelési viszonyok szülte mozgatóerők hatására megy végbe — az emberek tudatos, tervszerű munkájának eredménye-e, vagy a

³⁶ H. Lefébvre: Problèmes actuels du marxisme. Paris, 1958. p. 114.

³⁷ Lenin: Mi a teendő? Lenin Művei 5. köt. 407. o.

³⁸ E. Kardelj: A szocialista demokrácia a jugoszláv gyakorlatban. 9. 0.

„gazdasági erők” mozgása „elementáris”, tehát az emberek feje és cselekvése felett ható, ösztönös jellegű marad, hogy megfordítható-e az antagonisztikus osztálytársadalmak rendje s ahelyett, hogy tetteik idegen és ellenséges hatalommá sűrűsödjenek, az emberek uralkodnak társadalmi cselekedeteik és ezek összerezdménye felett. Az ösztönösség hamis, antimarkista fogalmát értékesíti M. Hadzsi-Vaszilev, amikor azt bizonygatja, hogy „az állami tulajdon korlátozza a gazdasági törvények közvetlen befolyását” az elosztásban, mert „az arányokat nem az objektív eszközök, azaz a társadalmi tervnek és az emberek spontán akciójának együttes tevékenysége szabályozza.”³⁹ Valójában a revizionizmus homályosítja el a társadalmi lét objektivitását, ismeretelméleti vonatkozásban abszolút ellentétét a társadalmi tudattal, a társadalmi törvényeket megfosztja objektivitásuktól, mert az *egyes* emberre, az individuum ösztönösségére vezeti vissza, s ezt, az *individuum tudati* állapotával magyarázott, az áruifétis világával azonosított társadalmi valóságot zárja el a *tudatos szocialista társadalmi cselekvés* visszahatása elől. A revizionizmus ösztönösség-elmélete — az „ökonimizmus” modern változata — ismeretelméleti lényegét tekintve *szubjektívizmus*, amit a valóság „elementáris” erőire való hivatkozások palástolhatnak, de nem fedhetnek el.

A kommunista társadalom nem őrzi meg a spontaneitást, hanem hosszú és bonyolult folyamatban, lépésről-lépésre *legyőzi és kiküszöböli*, objektív és szubjektív értelemben egyaránt. A spontaneitás társadalmi-történeti jelenség, melynek meghatározó mozzanata nem a tudat színvonala, hanem a társadalmi valóság szerkezete az osztálytársadalmakban. Az ösztönösség-probléma lényege, főoldala az objektív társadalmi mozgás jellege, a társadalmi törvények érvényesülési módja, közelebbről *a társadalmi törvények és az emberi cselekedetek objektív viszonya*. A társadalmi folyamat spontán, amikor a társadalmi szükségszerűségek nem az egyesült, tudatosan vezetett és szervezett emberi cselekedetek révén érvényesülnek, amikor a fejlődés „nincs alávétve szabadon egyesült egyének tudatos tervének”,⁴⁰ az emberi cselekedetek társadalmi tartalma és következménye, értelme és hatása az egymástól különálló individuumok antagonisztikusan ellentétes érdekeinek összeköztözéséből, a cselekvések anarchikus kavargásából előálló eredő, amikor „azt, amit minden egyes ember akar, mindenki más megakadályozza és azt, ami kialakult, senki sem akarta.”⁴¹ (Engels) Az ösztönösség — a fogalom filozófiai értelmében — az emberiség egész „előtörténetének” velejárója. Az emberi tevékenység első történelmi formáját a spontán személyi függőség rendszere adja (a rabszolgatársadalom-

³⁹ M. Hadjivassilev: Des contradictions du socialisme. Questions actuelles du Socialisme — janvier-février, 1958. (Nº 46) p. 86—87.

⁴⁰ Marx—Engels: A német ideológia. Szikra, 1952. 59. o.

⁴¹ Marx—Engels: Válogatott művek. II. kötet. 489 o. — Engels fiatalkori munkájában (amelyre Marx a Tőkében épp ebben az összefüggésben hivatkozott) ezt írta: „Mit gondoljunk egy olyan törvényről, amely csak periódikus forradalmak útján érvényesülhet? Az éppenséggel természeti törvény, amely a részeseinek tudatlanságán alapszik. Ha a termelők mint olyanok tudják, mennyire van szükségük a fogyasztóknak, ha megszerveznék a termelést, ha elosztanák azt egymás között, lehetetlen volna, hogy a konkurencia ingadozzon és a válság felé hajoljon. Termeljetek tudatosan, mint emberek, nem pedig mint az emberi nem tudatával nem rendelkező szétforgácsolt atomok, és túljutottatok mindezen a mesterséges és tarthatatlan ellentéteken. De mindaddig, amíg továbbra is a mostani tudattal, gondolat nélküli, a véletlen uralmára bízott módon termeltek, addig megmaradnak a mostani kereskedelmi válságok . . .” (Engels: A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata. Marx és Engels Művei I. köt. Kossuth Könyvkiadó, 957. 512—513. o.)

ban, a feudalizmusban), de a termelőerők itt csak szűk határok között, izoláltan fejlődnek. Az emberek társadalmi tevékenységének második formája — mondja Marx — „a személyi függetlenség, mely *dologi* függőségen alapul”, ahol „először alakul ki az általános társadalmi anyagcserének, az univerzális viszonyoknak, mindenoldalú szükségleteknek és egyetemes lehetőségeknek a rendszere. Szabad individualitás, mely az individuumok egyetemes fejlődésén és közösségi, társadalmi termelőkenységüknek mint társadalmi képességüknek alárendelésén alapul, ez a harmadik fokozat.”⁴² A termelési viszonyok „el-dologiasodása” a magántulajdonos árutermelés mozgási formája, a spontaneitásnak az a történelmi változata, mellyel a kapitalizmusban és a kapitalizmushoz vezető kisárutermelésben találkozunk. Ennek az objektív spontaneitásnak szubjektív visszaverődése, hogy a társadalmi tevékenység Marx által jelzett első és második fokán az emberek előtt általában felismerhetetlenek azok a szükségszerűségek, amelyek tevékenységüket determinálják és a társadalmi összefolyamat irányát megszabják, s amikor a haladó osztályok ideológusai kísérletet tesznek e szükségszerűségek megragadására, éppen a lényeges törvények előtt torpannak meg.

A szocialista termelési viszonyok megszüntetik a „dologi függőséget”, a társadalmi tevékenység folyamatának, eszközeinek és eredményeinek elidegenedését, a szocialista állam likvidálja a tőkés termelési viszonyokat. A teljes, kifejezett kommunista társadalom „minden spontaneitás (Naturwüchsigkeit) levetkezése”.⁴³ A tervszerűség a szocializmus objektív törvényeinek követelménye, érvényesülési formája, — az ösztönösség-kultusz a szocialista társadalom objektív szükségszerűségeivel ellentétben, anakronisztikussá vált társadalmi viszonyokat és erőket véd. A revizionizmus, mely a magántulajdonos árutermelésnek (tehát a kapitalizmusnak) a spontaneitását azonosítja a társadalmi folyamatok és törvények objektivitásával, s az elszigetelt árutermelő individuumot örökíti meg, voltaképpen a *társadalmi* folyamatot általában azonosítja a *kapitalista* társadalmi folyamat jellegével. Mi ez, ha nem modernizált, filozófiai átköltése és újrafogalmazása annak a — már Marx műveiben is kigúnyolt — locke-i gondolatnak, mely az ember és a burzsoá, a normális emberi értelem és a burzsoá értelem közti egyenlőségi jelet?

*

Objektív vonatkozásban a társadalmi-gazdasági folyamatokat, szubjektív vonatkozásban a szabadságot köti a mai revizionizmus a spontaneitáshoz. A tudományos kommunizmus elmélete és gyakorlata szerint a szabadság megvalósulásának alapja és kiindulópontja a szocialista forradalom, mely demokratikus módon centralizált, osztálytársadalmi méretekben megállapított és kivitelezett tervszerűséget létesít. A burzsoá ideológia (s benne a revizionizmus) szerint a szabadság az ösztönösség függvénye. Szükség van társadalmi ellenőrzésre, fejtegeti a mai burzsoá szociológia egyik vezető képviselője, de élesen elválasztja és szembeállítja a „szervezett társadalmi ellenőrzést” és a „spontán társadalmi ellenőrzést”. Az utóbbi szabályok és szabványok nélküli szimbólumokból indul ki, „az ellenőrzés intenzívebb formáját ölti értékek, eszmék és eszmények révén, leghatékonyabb kifejezését a kollektív tapasztá-

⁴² Marx: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf) S. 75.

⁴³ Marx—Engels: A német ideológia. 55. o.

latok, vágyak és alkotások aktusaiban éri el... Amennyiben a szervezett társadalmi ellenőrzést szakadékként választja el a spontán társadalmi ellenőrzéstől, autokratikus és paternalis ellenőrzés formáját ölti. Amennyiben viszont a szervezett társadalmi ellenőrzés a mélyebb, spontán társadalmi kontrollok spontán mozgékonyságában gyökerezik, ez hatja át, és megvan a biztosítéka a szervezett ellenőrzés e „nyitott jellegének”, annyiban a demokratikus ellenőrzés formáját ölti.”⁴⁴ Az ösztönösségnek ez a misztikába, irracionálisba hajló eszményítése, a tudatos, szervezett kontroll alárendelése a spontaneitásnak, csak kendőzetlenebbül fogalmazza meg a burzsoá ideológia hamis szabadságfogalmát, a kapitalista anarchia eszmei védelmezését. S ahogy a revizionizmus általános ösztönösség-kategóriáját a modern burzsoá filozófiából és szociológiából meríti, innen veszi a spontaneitás és az absztrakt szabadság, demokrácia azonosítását is. „A szabad társadalmi rendnek alulról kell nőnie, a társadalmi valóságból, a személyes és privát kielégülésből” — írja Pohl, nyugatnémet ultrarevizionista. „A boldogságot nem lehet tervezni, az embert nem lehet tervezni, a szabadságot nem lehet tervezni. Szabadság van mindenütt, ahol a felülről jövő tervnek nincs hatalma.”⁴⁵ Lényegében ezt a szabadság-kategóriát használja a mai revizionizmus a spontaneitás kultuszának kiépítésében, „a közvetlen termelők öngazgatásának” koncepciójában, a tervszerűség és a „szabadság” szembefordításában, abban a felfogásban, mely az egyéni érdeket a társadalom ultima ratiojának tekinti. A magántulajdonos árutermelés spontaneitásának megörökítése, az ösztönösen ható és elidegenített vak szükségszerűség azonosítása a szabadsággal: filozófiai-szociológiai általánosítása és támasztéka a revizionizmus politikai tartalmának, mely a *polgári-kispolgári demokrácia* „szabadságát” általános szabadságnak nyilvánítja, s ennek a „szabadságnak” a nevében ítéli meg — és ítéli el — a valóságos szocializmust, a proletárdiktatúrát.

A szocializmus szabadsága nem a tőkés rend ösztönösen ható szükségszerűségeinek kiszolgáltatott individuum vélt függetlensége, nem az antagonizálisan ellentétes érdekek, akaratok és cselekedetek „szabad játéka”, hanem az objektív törvények tudatos érvényesítése a társadalmi cselekvésben. „Saját társadalmi tevékenységük törvényeit, melyek idáig idegen, rajtuk uralkodó természeti törvényekként állottak velük szemben, az emberek teljes szaktudással alkalmazzák, s ezzel uralmuk alá vetik. Az emberek saját társadalmasítása, mely eddig a természet és a történelem által rájuk erőszakoltan, velük szemben állott, most saját szabad tettük lesz. Az objektív, idegen hatalmak, melyek eddig a történelemben uralkodtak, maguknak az embereknek ellenőrzése alá kerülnek.”⁴⁶ A társadalmi törvények természetesen a szocializmusban is függetlenek az emberek tudatától és akaratától, ezek az objektív törvények határozzák meg a társadalmi cselekvés rúgóit, tartalmát és irányát. A társadalmi törvények a szocializmus korszakában sem oldódnak fel az adott társadalmi cselekvésben, hanem determinálják a fejlődés egész menetét. Az objektív társadalmi törvények és az emberi cselekedetek objektív viszonyában az a változás, hogy a szocializmus objektív törvényei tudatosan vezetett, egységes, tervszerű társadalmi cselekvést igényelnek, a szocialista ter-

⁴⁴ G. Gurvitch: *Social Control*. Twentieth Century Sociology (edited by G. Gurvitch and W. E. Moore.) New York, 1945. p. 293, 294.

⁴⁵ B. Pohl: *Philosophie, Plan, Politik*. Die Neue Gesellschaft. 2. Heft, 1957. S. 113.

⁴⁶ Engels: *Anti-Dühring*. Szikra, 1948. 268. o.

melési viszonyok egységessé, tervszerűvé teszik a társadalmi tevékenységet. A tudatosság — s e tudatosság fő tényezője: a kommunista párt politikája, ideológiai és szervező munkája — a szocializmus törvényszerűségeinek nem oka, hanem követelménye. De *szükségszerű* követelménye, amely nélkül a — minden szubjektív tényezőtől független — társadalmi törvények sem juthatnak érvényre: vagy társadalmi vezetésű és szervezettségű, tudatos és tervszerű cselekvéssel elégítik ki a szocializmus objektív fejlődési törvényeit vagy sehogy; vagy a kommunista párt és a szocialista állam vezeti a társadalmat a kommunizmushoz, vagy szabad út nyílik a kispolgári-polgári spontaneitás előtt, aminek végeredménye csak a szocialista viszonyok szétesése, a kapitalizmus helyreállítása lehet.

A szocialista tervgazdálkodás, a tudatos társadalmi cselekvés, a demokratikus centralizmus — filozófiai síkon — a társadalmi *törvények* természetének és *felismerésének* a problémája. Ha a szocialista társadalmi fejlődésnek a marxizmus—leninizmusban kifejezett *tudományos törvényei* megbízható támpontjai az *egész* társadalmi mozgás *felmérésének, előrelátásának és tervezésének*, s a *tervszerű, egységes társadalmi cselekvésnek*, akkor szükséges, hogy a szocialista tudatosság áthassa az egész társadalmat és kizorítsa az ösztönösséget, hogy a tudatos vezetés szervezeti formája a demokratikus centralizmus legyen; ha az objektív azonos a spontánnal, ha a szocializmus tudományos törvényei legfeljebb általános kereteket fejeznek ki, az objektív törvények nem determinálják a társadalmi-gazdasági élet valóságos folyamatait, akkor a fejlődés kereteit a „szocialista ösztönösség” tölti ki, akkor „a tudatos szocialista akció” feladata arra korlátozódik, hogy „a társadalmi fejlődés anyagi elemi erejében” „a szocialista fejlődés tényezőit szabadítja fel”⁴⁷ (Kardelj), ezek a tényezők már a „szocialista spontaneitás” szabadságával hatnak, akkor a szocializmus tervszerűsége nem küszöböli ki az ösztönösséget, hanem olyan „új társadalmi munkaszervezés alakul ki, amely sajátos módon egybefűzi a tervszerű irányítást és a szabad szocialista kezdeményezést, a tudatos tényezőt és az ösztönszerűséget, az utóbbit úgy értelmezve, mint a szocialista gazdasági tényezők tervvel szabályozott és anyagi eszközökkel korlátozott szabad működését.”⁴⁸

A burzsoá ideológia ma már nem a tervezés teljes elutasításával harcol a szocialista állam tervgazdálkodása ellen, hanem a „demokratikus” tervezést állítja szembe a „totalitárius” tervezéssel: az elsővel a tőkés állam nagyobb gazdasági tevékenységét, a kapitalista termelési viszonyok, a polgári demokrácia megőrzését jelzi, a másikkal a proletárdiktatúra valóságos tervgazdálkodását. A jelenkori reformizmus és revizionizmus a szocialista tervgazdálkodás (az „irányítással való tervezés”) ellen nemcsak a már ismert politikai érveléssel hadakozik — a proletárdiktatúra és gazdasági szerepe nem fér össze a polgári demokráciával —, hanem ismeretelméleti-szociológiai argumentációval is. A. Lewis, labourista teoretikus szerint a szocialista tervgazdálkodás demokratikus centralizmusa tarthatatlan, mert 1. „a központi tervezés, mely irányít, nem láthatja előre akcióinak minden következményét”; 2. az irányítással való tervezés szükségképpen merev; 3. még ha elkészítése idején jó is lett volna a terv, tökéletlenné válik, mert megváltoznak a feltételek.”⁴⁹ Mi a

⁴⁷ E. Kardelj: A szocialista demokrácia a jugoszláv gyakorlatban. 46—47. o.

⁴⁸ A JK Sz programja. 156, 157. o.

⁴⁹ W. A. Lewis: The Principles of Economic Planning. London, 1949. p. 16.

megoldás? A tőkés árutermelés spontaneitásának megtartása. A költségvetés befolyásolja a termelést, s kiegészítésképpen, amikor a kereslet és a kínálat piaci egyensúlya felborul, közbelép az irányítás. „A pénzfolyamat és az árak alkalmazkodása »szabályozóként« működik, automatikusan, minden központi irányítás nélkül fel- vagy lecsavarodik . . . Az ármechanizmus napról-napra alkalmazkodik, a pénzfolyamat módosul, az árak és a termelés reagálnak. Viszont az irányítással való tervezés merev.”⁵⁰ Ugyanezt az okfejtést ismételte meg Kardelj a JKSz. VII. kongresszusán: „Bármilyen haladó is a vezető központ öntudata egy országban, sohasem lesz képes arra, hogy felismerje és felöllelje a szocialista társadalmi áramlás teljes lényegét és valamennyi tényezőjét. A szocialista erők tudatos akciója tehát mindig téves, ha a fejlődés objektív törvényei feletti erőszak formáját ölti. A szocialista társadalomnak tehát olyan belső szervezetre kell törekednie, amelyben a szocialista fejlődés valamennyi tényezője minél szabadabban mozoghat s ezzel a mozgásával szakadatlanul és szervesen feloldhatja a szocializmus belső ellentmondásait.”⁵¹ Tudott dolog hogy az a belső szervezet, amelyre Kardelj utal, a „szocialista ösztönösség” intézményesített formája, a „termelők önigazgatása”, az érték-törvény spontán hatásának mechanizmusa.

Az angol reformizmus és a jugoszláv neorevizionizmus elmélete egybevág. A revizionista ideológia a tervezésnek, a tudatosságnak, a szocialista fejlődés dialektikájának a *reális* ellentmondásaiba kapaszkodik, ezeket *abszolutizálja*. A megismerés bizonyos értelemben relatív, ezen a jogcímen azt állítja, hogy a megismerés *csak* relatív, nem ragadhatja meg a *lényegét*; a centralizált tervezés nem abszolút, nem tévedésmentes, a tervezés nem ölelheti fel a valóság *minden változását*, ezért a revizionizmus azt javasolja, hogy mondjunk le róla. A dialektikus és történelmi materializmus nem abszolutizálja a tudatosságot: a tudományos szocialista tudatosság a társadalom objektív valóságát tükrözi, e tükrözés nem ölelheti fel a társadalmi valóságnak a jelenségek végtelen bonyolultságát is magában foglaló totalitását; a tudatosság mindig közelebb jut a jelenségvilág konkrét egészében érvényesülő objektív törvények teljes megismeréséhez, anélkül, hogy valamikor is kimerítené. A tudományos tudatosság egysége a társadalmi cselekvéssel: a kommunista párt által vezetett néptömegek tervszerű, szocializmust építő tevékenysége, a gyakorlat, amely a tudatosság állandó fejlődésének, az új szükségszerűségek felismerésének fundamentuma. A szocialista tudatosság az objektív hatás mércéjén, a *gyakorlaton* ellenőrzi és korrigálja magát.

A tudományos törvények éppen, mert a viszonylag nyugvót, állandót, maradandót ragadják meg a mozgásban, „szűk, nem teljes, megközelítő” jellegűek, mondja Lenin. A jelenségvilág egésze több, gazdagabb, változatosabb, mint a törvény de a törvények *határozzák meg* a jelenségeket (nem extenzív teljességükben, nem minden vonatkozásban). A szükségszerű nem azonos a véletlennel, az általános a különössel és az egyessel, de a véletlenben, a különösben és az egyesben a szükségszerű, az általános jelenik meg. „Az általános csak az egyesben, az egyes által létezik. Minden egyes (így vagy amúgy) általános. Minden általános az egyesnek részecskéje, vagy oldala, vagy lényege. Minden általános csak megközelítőleg fogja át az összes tárgyakat. Minden

⁵⁰ Uo. p. 17.

⁵¹ E. Kardelj felszólalása a JKSz VII. kongresszusán. Magyar Szó, 1958. április 25.

egyes csak megközelítőleg lép be az általánosba ...⁵² Történetileg és nemzetközileg közös a revizionista teóriákban, hogy megbontják a törvénynek és a jelenségvilágnak, a szükségszerűnek és a véletlennek, az általánosnak, az egyesnek és a különösnek ezt az *objektív egységet*, tagadják a törvények szükségszerű, determináló jellegét. A revizionizmus ismeretelmélete — az empirista relativizmus — a jelenségre, az egyesre esküszik, az egyes jelenség leírását isteníti, de a jelenséget, az egyest, a véletlent nem képes megérteni, mert a jelenségek *összefüggéseit, lényegét* a törvények fejezik ki, a jelenségben a törvény *jelenik meg*. A revizionisták azon iparkodnak, hogy az empirista relativizmus érveivel bebizonyítsák: a *tudományos törvények* alkalmatlanok arra, hogy rájuk támaszkodva a társadalmi élet egészét a demokratikus centralizmus elvei szerint tervezzék és vezessék. „Nincs olyan szükségszerűség, nincsenek olyan objektív törvények, amelyek teljesen, működésük és következményeik egész változatosságában ismereteseek volnának, és amelyeket irodából, tervszerűen vezethetnek be az emberek termelési viszonyaiba” — írja M. Hadzsi-Vaszilev. „A tervek és a beavatkozások csökkenthetnek vagy kiküszöbölhetnek bizonyos zavarokat és súlyos kilengéseket, amelyekkel a spontán elementáris akció egyengeti a törvények útját, de nem lehet teljesen uralkodni e spontaneitás felett, még kevésbé lehet elfoglalni szubjektív akcióval az objektív törvények helyét.”⁵³ A domináló tényező tehát a „spontán elementáris akció” — a jelenségek, a véletlenek hozzáférhetetlen rezervátuma. A revizionisták hódolnak az objektív törvény szava előtt, de a szocializmus objektív törvényeit visszatükröző tudományos törvényeket degradálják, csempülik, gyakorlati jelentőségüket semmisnek nyilvánítják.

A magyar ideológiai irodalomban Erdős Péter „A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről” című tanulmánya tett kísérletet arra, hogy a marxizmustól eltérő, az empirista szubjektívizmus felé hajló ismeretelméleti felfogást a tervgazdálkodás problémáira alkalmazza. Erdős elismeri a tervgazdálkodás szükségességét, nem veti el a szocialista állam gazdasági szerepét, fenntartja a törvények objektivitásának elvét s jogos kritikai észrevételeket is tesz a túlzott centralizációról. Mégis, emellett és ennek ellenére, a társadalmi törvényekről — és a tudományos törvényekről — vallott koncepciója a szocialista állam gazdasági szerepét diszkreditáló, kisebbsítő revizionista ösztönösség-elméletet segíti. Miben téved Erdős Péter? Mindenekelőtt abban, hogy a lényegét metafizikusan elválasztja a jelenségtől, az általánost a különöstől és az egyestől, a törvényt a valóság totalitásától; a törvényeket csupán *kereteknek* tekinti. E kereteken belül — nézete szerint — *nem* a törvények, *hanem* „a mindenkori konkrét adottságok” a meghatározó mozzanatok. „Ha a törvények csak tendenciák, akkor a mindenkori konkrét helyzetre vonatkozólag alig adhatnak konkrét útbaigazítást ... Nem igaz az, hogy a törvények szabják meg a fejlődés *részleteit*.”⁵⁴ Ebből az elgondolásból — amely a törvényeket

⁵² Lenin: Filozófiai füzetek. Szikra, 1954. 341. o.

⁵³ M. Hadjivassilev: Des contradictions du socialisme. Questions actuelles du Socialisme — janvier-février, 1958. (Nº 46.) p. 89.

⁵⁴ Erdős Péter: A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről. Közgazdasági Szemle, 1956. 6. szám. 681, 689. o. — A magyar közgazdasági irodalomban megnyilvánuló revizionista nézeteket bírálta Molnár Endre (Revizionista nézetek a szocialista állam gazdasági szerepéről. Társadalmi Szemle, 1957. 2. sz.) és Ripp Géza (Tervszerűség és spontaneitás. Közgazdasági Szemle, 1958. 2. sz.). Cikkeik — nézetem szerint helyesen — polemizálnak Péter György, Nagy Tamás, Erdős Péter, Kornai János és mások revizionista

külsődleges mozzanatoknak tekinti a jelenségvilág mozgásához képest — vonta le a következtetést: a tudományos törvények a gyakorlatban hasznavehetetlenek. „A valóban megfogalmazott gazdasági törvények legtöbbje banálisán általános, s alkalmatlan arra, hogy segítségével valamely konkrét gyakorlati kérdést a gyakorlatban el is döntsének.”⁵⁵ A törvények valóban nem határozzák meg a fejlődés *minden* részletét. Lenin helyeslően utalt Hegel fejtegetéseire, melyek a törvény fetisizálása ellen szólnak. De ez a polémia a dialektikus felfogást védelmezte, a jelenség és a törvény olyan dialektikus egységének gondolatát, melyben a jelenségek összessége, teljessége nem redukálható „a törvények birodalmára”, de a jelenségvilágot a törvények determinálják; a törvények nem a jelenségeken *kívül* vannak (keret gyanánt), hanem a jelenségekben *értványes*ülnek. „A törvény tehát nincs a jelenségen túl, hanem benne közvetlenül *jelen van*, a törvények birodalma *nyugalmas* képmása az egzisztáló vagy megjelenő világnak. De a kettő egyazon totalitás, s az egzisztáló világ maga a törvények birodalma . . . A törvények birodalma a jelenség *nyugalmas* tartalma, a jelenség ugyanaz a tartalom, ez azonban nyugtalan változásban és mint másra irányuló reflexió mutatkozik meg . . . A jelenség tehát a törvénnyel szemben a totalitás, mert tartalmazza a törvényt, de még többet is, nevezetesen az önmagát mozgó forma mozzanatát is.”⁵⁶ (Hegel) Ha a törvények *egyáltalán nem* determinálják a fejlődés részleteit, akkor a törvények a jelenségeken kívül kerülnek. A törvény absztrakt „elismerése” még nem minden. Ha az objektív törvények tendencia-jellege olyan értelmezést kap, amelyben elhomályosul a törvényeknek a jelenségeket dialektikus módon determináló *szükségyszerűsége*, akkor a társadalmi törvények objektivitása is a ködbe vész: a jelenségvilág *totalitásán* kívül nincs másik reális világ, s ha innen kitessekeljük a törvényeket, csak a tudatban marad számukra hely. A polgári filozófia és szociológia éppen a társadalmi törvények *szükségyszerűsége*, a cselekvést meghatározó jellege ellen támad. Max Weber és Werner Sombart hajlandó megbékülni a törvény, a tendencia *szóval*, hogy a *fogalom tartalmát* — első sorban a *szükségyszerűsége*t — kiradírozza belőle. „A tendencia érvényességi értéke nem lehet kétséges: dignitása nem a *szükségyszerűsége*, hanem csak a *valószínűség* kisebb vagy nagyobb fokát hordozza: több vagy kevesebb a

koncepcióival, különösen az ösztönösség-kultusszal. E tanulmány már ezért is mellőzheti a részletesebb közgazdasági okfejtést és a revizionista felfogások filozófiai alapproblémáira szorítkozhat.

⁵⁵ Uo. 680. o. Erdős Péter a bírált cikket megjelentette a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének 1957-es évkönyvében, alig módosított szöveggel. Megtartotta eredeti koncepcióját, de egy-két kirívó mondatot vagy félmondatot helyesbített. A most idézett helyet így változtatta meg: a törvények legtöbbje alkalmatlan arra, hogy „egyedül belőle döntsének el a gyakorlatban valamely gyakorlati kérdést”. (Évkönyv, 81. o.) *Egyedül* a tudományos törvényekkel még nem válaszolhatók meg a praxis kérdései — ez kézenfekvő. A vitakérdés az, hogy a *marxista tudomány törvényeinek konkrét igazsága iránytadó vezérfonala-e a gyakorlati tevékenységnek, a szocialista építésnek, vagy pedig a tudományos törvények messziről talán tisztelt, de a praxisban kevésbé vagy egyáltalán nem hasznavehető szentképek*. Ha „a megfogalmazott törvények legtöbbje banálisán általános”, ha az objektív törvényeknek lényegében nincs közük a ténylegesen végbenéző fejlődési folyamathoz, akkor mit adhat e törvények ismerete a konkrét cselekvésnek? (Egy *mellekmondatot* nem nehéz megváltoztatni, „finomítani”, de senki sem gondolhatja komolyan, hogy az ilyenfajta változtatás elfogadhatóbbá teszi, megjavítja a változatlan — és változatlanul téves — *konceptiót*.)

⁵⁶ Hegel: A logika tudománya, II. rész. Akadémiai Kiadó, 1957. 112, 113. o.

»chance«, hogy a dolgok úgy fognak alakulni, ahogy feltesszük.”⁵⁷ A törvény — általában — objektív foglalat az okságnak, a szükségszerűségnek, a lényegnek, az általánosságnak. A szükségszerűség kiküszöbölése a törvényből és a lényeg s az általánosság kiküszöbölése a konkrét jelenségvilágból: a relativizmus kísérlete arra, hogy a törvényeket — legalább is elméletileg — száműzze a konkrét valóságból.

Az egyediség, a különösség és az általánosság, a jelenségek totalitása és az általános törvények között bonyolult, ellentmondásos, sok áttétellel közvetített összefüggés van. Az egyes jelenségekben a meghatározott, konkrét feltételek közt ható törvények *együttese* érvényesül (s a törvények összessége sem meríti ki teljesen a jelenségeket). A társadalmi törvény sohasem jelenik meg „tisztán”, hanem tendenciaképpen — tehát emberi cselekedetek révén, véletleneken áttörve, ellentmondásos folyamatban. A törvények alkalmazása *magában foglalja* az adott valóság tanulmányozását, a valóságét, melynek lényege, meghatározó mozzanata éppen a törvény. A relativizmus szerint a konkrét helyzet konkrét elemzése és a tudományos törvények alkalmazása: két külön dolog. „A gazdasági törvények a fejlődési tendenciákat, az alapvető, lényeges összefüggéseket fejezik ki, míg maga a *konkrét* fejlődés a konkrét adottságok és szükségszerűségek, meg az ezek mérlegelése alapján születő emberi cselekedetek és intézmények révén alakul konkrétan: éspedig a maga konkrétságában úgy alakul, hogy végsőfokon megfelel a törvény csak általános kategóriákban kifejezett (mert csak általános kategóriákba beleférő) követelményeinek” — írja Erdős Péter. „A gazdasági törvény *kifejezője* az oksági összefüggések *végegyetemesének*, anélkül, hogy közvetlenül része, láncszeme lenne az okok láncolatának. Pontosabban: a szocializmusban közvetlen okként is hat a törvény, de csak kiinduló okként — abban a mozzanatban, amikor a társadalom felismeri a törvényt, amely ezáltal a tervek általános elvi keretévé válik. A továbbiakban már sokkal konkrétabb és közvetlenebb láncszemek veszik át a ható okok szerepét.”⁵⁸ Ebben a fejtegetésben nem annyira a formális logikai ellentmondások, a homály váltják ki az ellenvéleményt, hanem inkább a tévedés lényege: az általános, a törvény *elszakítása* a konkrétól és *szembeállítás* vele.

Az empirista relativizmus hamisan fogja fel az *objektív konkrétságot* és a *visszatükrözés konkrétságát* egyaránt. Mi az objektív konkrétság? A marxizmus szerint az objektív valóság teljessége, mely a totalitást *meghatározó* mozzanatként *tartalmazza* a lényeges, szükségszerű és általános összefüggések rendszerét, „a törvények birodalmát”; a revizionizmus módszertana azt tekinti konkrétan, amiből *kioldódott* a törvény, ami az általános és szükségszerű fölött, azon kívül helyezkedik el. Az objektív konkrétság ellentétes felfogásaiból következik az *ismeretelméleti* elgondolások, módszerek gyökeres eltérése. Az empirista relativizmus az egyediségben, a jelenségben véli felfedezni a konkrétságot, s a tudományos törvényt kívül rekeszti a konkrét megismerésen. A relativista értelemben vett „konkrét” ismeret nem tud és nem is akar tudni az objektív világ konkrét lényegéről, szükségszerűségeiről, törvényeiről. A visszatükrözés konkrétsága: a lényegnek, az általánosnak, a szükségszerűnek, a törvénynek a megragadása, de nem absztrakt módon, hanem az adott jelenségvilág teljességében. „Az *általánosnak* a jelentősége ellentmondó: holt, nem tiszta, nem tel-

⁵⁷ W. Sombart: Die drei Nationalökonomien, Geschichte und System der Lehre von der Wirtschaft. München und Leipzig, 1930. S. 276.

⁵⁸ Erdős Péter: A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről. 682—683. o.

jes, stb., stb., de csakis az a *konkrét* megismerése felé vivő *lépcsőfok*, mert a konkrétat sohasem ismerjük meg teljesen. Az általános fogalmak, törvények, stb. *végtelen* összege adja a *konkrétat* teljesen.”⁵⁹ Általános törvények *helyett* „konkrét szükségszerűségek”? Csak az teheti fel így a kérdést, aki megfeleltetett arról, hogy a *legmélyebb lényeg*et kifejező *általános törvény*: *konkrét*, hogy „a mozgás formaváltozásának általános törvénye sokkal konkrétabb, mint annak minden egyes »konkrét« példája.”⁶⁰ „Banalitás” a marxizmus által megfogalmazott általános társadalmi-gazdasági törvények legtöbbször? Csak annak, aki nem értette meg e törvények *konkrét-általános* természetét, a törvény és a jelenségvilág egységét. „Banalitás” a tervszerű, arányos fejlődés törvénye? Csak annak, aki a „törvény-kultusz” elleni haragjában (a tudomány azért tudomány, hogy „kultiválja” a tudományos törvényeket) hirtelen elfelejtette, hogy e törvény *általános* követelményei is sokrétűek s ezek az általános mozzanatok az egyes országokban, az eltérő történelmi szituációkban *különös* követelményeket támasztanak. A társadalmi fejlődés (benne a gazdaság) törvényszerűségei nem a történetileg kialakuló és változó viszonyok felett lebegő absztrakciók, hanem bennük és általuk érvényesülő konkrét szükségszerűségek. Smith és Ricardo bírálata kapcsán jegyezte meg Marx: „A durva empirizmus hibás metafizikába csap át, mely azon kínlódik, hogy letagadhatatlan empirikus jelenségeket közvetlenül, egyszerű formai elvonatkoztatással vezessen le az általános törvényből, vagy e törvénynek megfelelővé okoskodja őket.”⁶¹ Mutatis mutandis — így jár a mai revizionizmus is. Lekicsinyli a marxizmus tudományos törvényeit, nemet mond rájuk, e törvényekkel szemben az egyest, a jelenséget, a véletlent misztifikálja, a meg nem értett jelenségeket pedig a hamisan felfogott, abszolutizált értéktörvényből, végeredményben pedig az absztrakt emberi természet spontán jobbra-töréséből vezeti le.

A tudatosság nem ragadhatja meg annak az állapotnak *minden* vonatkozását, mely a terv kidolgozásakor fennáll, s az előrelátás sem veheti számításba a bekövetkező fejlődés minden elemét. A tervezés — ebben az értelemben — mindig megközelítő, a cél és az eredmény, a terv és a megvalósulás közti különbség nem küszöbölhető ki teljesen. A megvalósulás, az objektív valóság szükségképpen *több* és *más* is, mint az össztársadalmi cselekvést irányító, tudatosan vállalt terv. Spontaneitás volna ez az eltérés, különbség, többlet? Amikor a tervek a szocialista fejlődés konkrét szükségszerűségeinek konkrét felismerésén alapulnak, s a társadalmi mozgás lényegét illetően egybeesik a csekevés célja és eredménye, akkor ez az eltérés, különbség és többlet egyáltalán nem a spontaneitás jelentkezése, hanem a szubjektív és az objektív, a tudatosság és a valóság különbségének, ellentmondásának megnyilatkozása. A kapitalista ösztönösség birodalmában „az egész termelés összefüggése vak törvényként erőszakolja rá magát a termelés szereplőire, ahelyett, hogy mint egyesült értelmük által felismert s ily módon uralmuk alá hajtott törvény, a termelési folyamatot közös ellenőrzésük alá vetné”.⁶² (Marx) A szocialista társadalom e tudatos ellenőrzése az egész társadalom felett:

⁵⁹ Lenin: Filozófiai füzetek. 268. o.

⁶⁰ Engels: A természet dialektikája. Szikra, 1952. 232. o.

⁶¹ Marx: Értéktöbblet-elméletek (a Tőke IV. könyve.) I. rész. Kossuth Könyvkiadó, 1958. 59. o.

⁶² Marx: A tőke. III. köt. Szikra, 1951. 296. o.

dialektikus folyamat, melynek egyik mozgató rugója a valóság és a tudatosság között állandóan újrakeletkező és megoldódó *részleges ellentmondás*. E dialektikus folyamat a megismerés és a gyakorlat szintjén bejárja az utat az egyestől az általánosig, és az általánostól az egyesig, a jelenségektől a törvényekig, és a törvényektől a jelenségekig. A társadalmi valóság egészében előálló eredmény — a tudományos törvényekhez és az ezekre épülő tervekhez képest — mindig tartalmaz *új*, csak fő tendenciáikban előrelátott tényezőket, új szükségszerűségeket és nem szándékolt, váratlan és véletlen elemeket. A marxizmus tudatosságának aktivitása, mozgékonyága, rugalmassága, fejlesztése nemcsak a dialektikus materializmus elméleti igénye, hanem a szocialista társadalom gyakorlati követelménye is. A szocializmusban a tudatos cselekvés teremti új *objektív* helyzetet. A tervek helyesbítése, az új tervek kijelölése csak akkor elégítheti ki a szocialista társadalom *objektív fejlődésének* szükségleteit, ha a tudatosság újra meg újra odafordul a változó valósághoz, s az objektív összefüggések elemzésével, a szubjektív szabályozás (a tervek és az intézmények) fejlesztésével igazítja az új feltételekhez a társadalmi cselekvés irányát. Joggal mondta Sztálin az első ötéves terv idején: „Számunkra az ötéves terv, mint minden terv, csak megközelítő terv, melyet a helyi tapasztalatok alapján, a terv végrehajtásának tapasztalatai alapján pontosabbá kell tenni, meg kell változtatni és tökéletesíteni kell... Csak a bürokraták gondolhatják, hogy a tervező munka a terv összeállításával *befejeződik*. A terv összeállítása csak *kezdet*e a tervezésnek. Az igazi tervszerű vezetés csak a terv összeállítása után, a helyi ellenőrzés után, a terv megvalósítása, javítása és tökéletesítése során bontakozik ki.”⁶³ A tervezés dialektikusan fejlődő folyamata mind teljesebben ragadja meg és vonja befolyási körébe a társadalmi életet; az a plusz, amit a valóság a terven túl produkál, a szocializmusban nem az emberek felett álló, idegen hatalom, hanem tudatos tevékenységük eredménye, a tudatos cselekvés továbbfejlődésének alapja.

A szükségszerűség, a törvény a szocializmusban sem azonos az ezerarcú, vibráló élet teljességével; a szocializmus objektíve nem szünteti meg — és ezért semmiféle intézkedés sem likvidálhatja — a szükségszerű és a véletlen, az általános, a különös és az egyes dialektikáját, az objektív társadalmi véletlenek létét, a különös és az egyes viszonylagos önállóságát, az általánosból le nem vezethető specifikumát. A szocializmus nem abban különbözik a kapitalizmustól, hogy a szocializmusban eltűnik az objektív társadalmi véletlen, s az egyes ember cselekvését extenzív teljességgel és közvetlenül meghatározzák a társadalmi törvények.⁶⁴ A tőkés termelés törvényei elszigetelik és szembe-

⁶³ Sztálin: A Központi Bizottság beszámolója az SZK(b)P XVI. kongresszusán Sztálin Művei 12. köt. Szikra, 1950. 370. o.

⁶⁴ A szocializmus fejlődését befolyásoló véletlenek egy része külsődleges, idegen: ezek a véletlenek az imperializmus politikájának és gazdaságának alakulásából, a szocializmusba való átmenet idején pedig a kisárutermelés ösztönösségéből és a polgári-kispolgári ideológia hatásából származnak. (Külsődleges véletlenek következnek a természet elemi erőinek befolyásából is.) De még ha el is tekintünk ezektől a véletlenektől — nem tekinthetünk el tőlük, mert a valóságos szocialista építésre kihatnak —, a szükségszerűség még akkor sem érvényesül „tisztán”, véletlenek közvetítése nélkül. A szocializmusnak megvannak a „saját” véletlenjei, melyek a szocializmus talaján keletkeznek, s nem-antagonisztikusan ellentétesek a szocializmus szükségszerűségeivel. Mit jelentene a szükségszerűségek „tisztá” érvényesülése? Azt, hogy a társadalmi szükségszerűség *közvetlenül és teljesen* egybeesik az *egyes* emberek cselekedeteivel, hogy közvetlenül azonosul a lényeg és a jelenség, az egyediség és az általánosság, hogy az új szükségszerűségeket *rögtön és tökéletesen* felismerik, hogy mindenkinek *teljes és azonos* *nívójú* ismerete van a szükségszerűség-

állítják az embereket; az egyes, véletlen cselekedetek kapcsolata a szükség-szerű folyamattal *objektíve spontán*, az emberi cselekedetek végösszege a részt-vevők számára dologi *véletlen, esetlegesség*. Az áru- és tőkefétis elvarázsolt világában a véletlen látszatát kapja, ami szükségszerű, a véletlen pedig úgy jelenik meg, mintha szükségszerű volna, mert a cselekedetek társadalmi tartalmát, szükségszerűségeit a piaci ösztönösség véletlen, külsődleges, dologi aktusai közvetítik. A tőkés konkurenciában „az egyes eseteket tekintve, a véletlen uralkodik”, „ennélfogva a belső törvény, mely a véletleneken át utat tör magának és szabályozza azokat, csak akkor válik láthatóvá, ha e véletlenek

gekről. Már Hegel felhívta a figyelmet arra, hogy „az ésszerű megismerés jóhiszemű törekvésétől ne csábíttassuk magunkat arra, hogy oly jelenségeket, amelyeket az esetlegesség jellege illet meg, szükségszerűnek próbáljuk feltüntetni, vagy ahogy mondani szokták, *a priori* akarjuk megkonstruálni”. (Hegel: Enciklopédia I. Logika. Akadémiai Kiadó, 1950. 232. o.) Ha a szükségszerűség objektív véletlenek mindennemű közvetítése nélkül hat, akkor a véletlen a tévedés síkjára süllyed, s a szocialista társadalom embereiről olyan absztrakcióhoz jutunk, mintha pontok rendszerét alkotnák a newtoni mecha-nika modellje szerint.

Molnár Erik úgy véli, hogy a szocializmusban a véletlen „többé nem a törvény megjelenési formája, mint a kapitalizmusban, hanem csupán a szükségszerű folyamat alárendelt kísérő jelensége. Ilyen véletlenek a helytelen tervezésből, a terv mögötti elmaradásból vagy a természet szeszélyéből eredő véletlen aránytalanságok. A tervezési tapasztalatok halmozódásával, a tervfegyelem növekedésével, a természet fokozódó alávetésével azonban az ilyen véletlenek is egyre szűkebb körre szorulnak... A törvények érvényesülését itt csak a véletlenek befolyásolják, amelyek nem a társadalom törvény-szerű szerkezetéből erednek.” (Molnár Erik: A történelmi materializmus filozófiai alap-problémái. Szikra, 1955. 92, 103. o.) A szocializmusban a törvény valóban nem a vak, spontán véletlen képében jelentkezik. De *megszűnik-e* a szükségszerű és a véletlen dialektikája? Csak a természet elemi esetlegességeiből vagy a szubjektív botlásokból, a téve-désekből származnak véletlenek? Nem. Az objektív véletlenek — a társadalom törvény-szerű szerkezetéből eredő objektív véletlenek — létére utal az árutermelés fennmaradása a szocializmusban. De nemcsak ez. A tudatos társadalmi cselekvés és eredménye a szocia-lizmusban és a kommunizmusban is objektív véletlenek egész halmazát tartalmazza. A demokratikus centralizmus a többi között annak felismerése és gyakorlati érvényesítése, hogy az összefolyamat szükségszerűségei csak az — e szükségszerűségekhöz képest — véletlen, esetleges elemeket is magában foglaló helyi alkalmazás és kezdeményezés útján valósulhatnak meg. A tömegek akarátát, cselekvését a központi terv vezeti, de a terv kidolgozásához és megvalósításához ki-ki hozzáadja személyes — a maga egyediségében véletlen — tehetségét, munkáját, tettét. A szocialista gazdaság is a termelés és a fogyasztás egysége. A fogyasztás szerkezete, fejlődésének fő iránya szükségszerű. De a szocializ-mus nem különböli ki — s nem is akarja kiküszöbölni, hanem fejleszteni és szélesíteni igyekszik — az *egyéni*, sok tekintetben *véletlen* fogyasztást. Az egyéni szükségletek emel-kedése és a termelés fejlődése közti kapcsolat tendenciái szükségszerűek, de e szükség-szerűségek megvalósulási módjában annál inkább belejátszik az egyedi véletlen, minél nagyobb a termékbőség. Ezeket a véletleneket a kommunizmus sem tünteti el. A szükség-letek szerinti elosztás — tudott dolog — nem a szükségletek uniformizálását, hanem az egyéniség teljes kifejlődését, az igények differenciálódását feltételezi és eredményezi. S ami a termelést illeti, a szocialista vállalatok relatív önállósága, az önálló gazdasági elszámolás stb. a kötelező erejű központi tervezés kivitelezésébe véletlen — de a szocia-lizmus szükségszerűségeitől nem okvetlenül idegen — tényezőket visz. A szocialista tár-sadalom fejlődésének e „saját” véletlenjei nem feltétlenül a szocializmus törvényeinek *rovására* hatnak, hanem (a szocializmus specifikus ellentmondásainak megoldódása révén) e törvények *teljesebb és tudatosabb* érvényesülésének összetevői is. Hegel mély gondolata szerint az esetlegesség a lehetőség és a valóság egysége. A véletlen, az esetlegesség: a szükségszerűség talaján sarjadt lehetőség megvalósulása, melynek módját és formáját nem determinálja az adott szükségszerűség. A szocializmus nem szünteti meg, hanem kifejleszti a lehetőségek változatosságát; e lehetőségek megvalósulási iránya és tartalma szükségszerű, de az egyedi formákat a megismerhető és szabályozható véletlenek gazdag-sága színezi.

nagy tömegét egybefogjuk; ahol tehát ez a törvény, maguk a termelés egyes szereplői előtt láthatatlan és érthetetlen marad.”⁶⁵ A szükségszerűség, mely a spontaneitás hatalma idején idegen és ellenséges véletlenként szakadt rá az emberekre, a szocializmusban a társadalom tudatos, tervszerű munkájának felismert célja. A szükségszerűség nem elidegenedett, vak sors; a szocializmus szükségszerűségeihez „adekvát” véletlen is elveszti spontán jellegét — az emberek feletti uralom látszatát. A szocialista társadalom korlátozza, leküzdi a spontán, a szocializmustól idegen véletleneket, de „saját” véletlenjeit nem tünteti el; e véletlenek a tudatos társadalmi tevékenység termékei, a társadalom tudatossága előreláthatja fő irányukat, a demokratikus centralizmus rugalmas vezetési rendszerével gyorsan reagálni tud rájuk, negatív hatásukat elháríthatja, szabályozhatja s a fejlődés szükségszerű folyamatába vezetheti őket.

A revizionizmus egész történetfilozófiai elvet konstruál annak bizonyítására, hogy a tömegek tevékenysége mindig és szükségképpen spontán: a kapitalizmus felé ingadozó *kispolgári* rétegek (és a kispolgári ösztönösség befolyása alatt álló munkások) magatartását azonosítja a tömegek általános magatartásával. A szocialista építésben nem a tudatos „fent” áll szemben az ösztönös „lent”-tel. A szocialista tudatosság a „fent” és a „lent” tudatosságának *egysége*. A demokratikus centralizmus a központi irányítás és tervezés egysége a tömegkezdeményezéssel; csak ez az *egység* juttathatja uralomra a szocialista tudatosságot az egész társadalmi életben. A tömegek aktivitása, tudatos cselekvése és a centrális vezetés dialektikus kölcsönhatása áthatja a szocialista társadalom egész folyamatát, az objektív törvények adott követelményeinek felismerését és a tervek kivitelezését. „Mi nem állítjuk — írta Lenin az Októberi Forradalom győzelme előtt —, hogy Marx vagy a marxisták a szocializmushoz vezető utat minden konkrét részletében ismerik. Ez badarság. Mi ismerjük ennek az útnak az irányát, tudjuk, milyen osztályerők vezetnek ezen az úton, de konkrétan, gyakorlatilag ezt csak a *milliók tapasztalata* mutatja meg, amikor majd nekilátnak a dolognak.”⁶⁶

A szocialista társadalmi fejlődés tudományos törvényeinek marxista felfogása az általános, a különös és az egyes mozzanatok, a szükségszerűség és a véletlen, a törvények és a jelenségvilág konkrét dialektikájának vizsgálatára kötelez. Az általános törvények nem mechanikusan, nem közvetítések nélkül, nem minden részletében és nem a fejlődéstől függetlenül hatják át, determinálják a szocialista társadalom egészét. A demokratikus centralizmus, a szocialista társadalmi élet tervszerű fejlesztése: a *közvetlen* és *közvetett* mozzanatoknak, a *központi* és a *helyi* szervek tevékenységének az egybefonódása. A mindent központilag előíró bürokratikus szándék elentétes a tervszerűség marxista felfogásával, a tudományos törvények és a jelenségvilág dialektikájáról, a társadalmi cselekvés belső szerkezetéről vallott tudományos-filozófiai elmélettel, s ellentétes elsősorban a szocialista társadalom gyakorlatával. Ki törekedhet reális esélyekkel arra, hogy teljesen irányítsa az egyéni életfolyamatokat, amelyeket millió szál fűz az ősztársadalom életéhez? A társadalmi folyamat tudatos-tervszerű vezetése — a tendenciát tekintve — meghatározhatja és befolyásolhatja ezeket a tényezőket is, ha figyelmét és intézkedéseit a lényegre, a fő szükségszerűségekre összpontosítja. „Mint ahogy a demokratikus cent-

⁶⁵ Marx: A tőke. III. köt. Szikra, 1951. 296. o.

⁶⁶ Lenin: Egy publicista naplójából. Lenin Művei 25. köt. Szikra, 1952. 302. o.

ralizmus egyáltalán nem zárja ki az autonómiát és a föderációt, éppúgy a legkevésbé sem zárja ki, hanem feltételezi a különböző vidékeknek, sőt az állam különböző közösségeinek legteljesebb szabadságát mind az állami, mind a társadalmi, mind a gazdasági élet különböző formáinak kidolgozásában a valóságban demokratikus centralizmus feltételezi a teljes és akadálytalan fejlődésnek a történelem által első ízben megteremtett lehetőségét nemcsak a helyi sajátosságok, hanem a helyi kezdeményezés, a helyi újjító szellem számára is, és feltételezi a közös cél felé haladás útjainak, módjainak és eszközeinek sokféleségét.”⁶⁷ Az általános törvényt *össztársadalmi* (országos) szinten megközelítő centralizált tervezés *kidolgozása* feltételezi a különös és véletlen elemekkel átszótt helyi vonatkozások ismeretét, a terv *megvalósítása, kivitelezése* pedig csak akkor lehetséges, ha az össztársadalmi (országos) tervet a helyi feltételek, a különös, véletlen körülmények szerint alkalmazták, kiegészítik: nem lehetséges egység a lényegben a részletek változatossága, eltérései nélkül. A demokratikus, szocialista centralizmus ellensége a felülről bevezetett egyformaságnak, az egykaptafára húzásnak, mondja Lenin; a helyi kezdeményezés szabad érvényesülése megfelelő lehetőséget, jogkört igényel a tervek kidolgozásában és alkalmazásában. Az a törekvés, hogy, ha nem is minden, de lehetőleg minél több részletet központi utasításokkal szabályozzanak, a szocialista tudatosság, a demokratikus centralizmus mindkét oldalát, mozzanatát gyengíti; összezsugorítja a helyi kezdeményezés lehetőségeit, a centrális szerveket pedig olyan feladatokkal terheli meg, amelyek elvonják figyelmüket és erejüket a lényegről, a nagy népgazdasági összefüggésekről és célokról, s a tervek megvalósításában a sok kötöttség és bürokratikus üresjárat következtében könnyen elvész a tulajdonképpeni össztársadalmi érdek. A demokratikus centralizmus fejlődése a tervgazdálkodásban magában foglalja mind a centralizmus intenzívebbé válását, mind a demokratizmus kiterjedését; a termelőerők fejlődése folytán szükségképpen erősödik, tudományosabb és szervezetesebb a centrális irányítás, de a termelőerők mennyiségi és minőségi gyarapodásával, a gazdasági-műszaki káderállomány, a tömegek politikai és termelési aktivitásának növekedésével, kulturális színvonalának emelkedésével párhuzamosan mind nagyobb hangsúlyt kap a társadalom (és a gazdaság) irányításának, igazgatásának demokratizmusa, amelyet nemcsak a helyi szervek bővülő önállósága jelez, hanem főképpen a tömegek egyre közvetlenebb részvétele az országos tervek és intézkedések megvitatásában és megvalósításában, valamint az üzemek igazgatásában, vezetésében (a szakszervezetek révén és más fórumokon).

A szocialista társadalom tudatosságának dogmatikus-szektás felfogása ignorálja — vagy szubjektivistá módon eltorzítja — a tudatosságnak a szocialista társadalom anyagi viszonyaihoz fűződő kapcsolatát, ezért nem ismeri fel a tudatos fejlődés valóságos követelményeit. A dogmatikus-szektás szemlélet, mert absztrakt módon fogja fel a tudományos törvényeket, elhanyagolja azokat a különös feltételeket és közvetítéseket, amelyek között a törvények hatnak, lehetetlenné teszi a törvények általánossága és az adott társadalmi cselekvés, a törvények és a jelenségvilág totalitása közti összefüggések tanulmányozását. Más előjellel, végsősoron a dogmatizmus is *absztrakt-általános-ságoknak* tekinti a tudományos törvényeket, elválasztja a társadalmi viszonyok

⁶⁷ Lenin: „A szovjethatalom soronlévő feladatai” c. cikk fogalmazványa. Lenin Művei 27. köt. Szikra, 1952. 202. o.

konkrét vizsgálatától, amelyekben az általános törvények érvényesülnek, amelyektől függetlenül és amelyeken kívül nem léteznek. A revizionizmus — az empirista relativizmus álláspontjáról — nem tanulmányozza, nem kutatja a tudományos törvényeket, mert hasznavehetetlennek tartja őket; a dogmatizmus sem elemzi a tudományos törvényeket, mert úgy véli: a törvények közvetlenül és extenzív teljességgel, minden részletre kiterjedően, mindig ugyanúgy határozzák meg a társadalom egészét, s a szocialista fejlődés tudományos törvényei mind ismertek. Ezért — végeredményben — a dogmatizmus is bizonyos egyes, különös jelenségeket abszolutizál és törvénynek nyilvánítja azt is, ami csak meghatározott körülmények között és átmenetileg volt szükségszerű, ami az általános törvényhez csak véletlen és különös mozzanatok közvetítésével kapcsolódik. A törvényeknek ez az abszolutizálása — és különös mozzanatoknak törvényekké emelése — degradálja a törvényeket, csorbítja konkrét-általános jellegüket, s hamis gyakorlati következtetésekkel jár: a dogmatikusok konkrét vizsgálódás, tanulmányozás nélkül, az absztrakt törvény-formulából „vezetnek le” gyakorlati rendszabályokat, amelyek természetesen nem elégítik ki a valóságos szükségleteket. A dogmatizmus nem érti meg, hogy „a történelem általában, a forradalmak története pedig különösen, mindig gazdagabb tartalmú, változatosabb, sokoldalúbb, elevenebb, »ravaszabb«, mint ahogy azt akár a legelőrehaladottabb osztályok legjobb pártjai, legöntudatosabb élcsapatai képzelik. Ez érthető is, mert hiszen a legjobb élcsapatok tízezrek öntudatát, szenvedélyét, képzelőerejét juttatják kifejezésre, míg a forradalmat minden emberi képesség különös fellendülésének és megfeszítettségének pillanatában, a legélesebb osztályharc által felkorbácsolttízmilliók képessége, öntudata, akarata, szenvedélye, képzelőereje váltja valóra.”⁶⁸ Az a „tudatosság”, amely csökkenti a dolgozó tömegek aktivitását, érdekelttségét, szűkíti kezdeményezési készségük mozgásterét, tulajdonképpen a szocialista társadalom egészének tudatossága ellen hat.

A tudományos törvények absztrakt szemlélete, a konkrét valóság elemzésének elhanyagolása volt az elméleti-módszertani alapja Sztálin „A szocializmus közgazdasági problémái” c. munkájában annak az elképzelésnek, amely szerint az 1950-es évek elején a Szovjetunióban a kolhoz-csoporttulajdon fékezni kezdte a termelőerők fejlődését s az összhang törvénye az áruforgalomról a közvetlen termékcsereire való áttérést igényelte. Ismeretes, hogy ekkor a kolhozforma lehetőségeinek elégtelen kihasználása, az áruforgalom szűkítése, a tervezés bürokratikus hibái gátolták a mezőgazdasági (s ennek révén az ipari) termelőerők fejlődését, az életnívó emelkedését; a termelőerők és a termelési viszonyok közti összhang törvénye pedig éppen azt a követelményt támasztotta, hogy a kolhozoknak adják át a mezőgazdasági gépeket és traktorokat. „A legutóbbi öt év folyamán a mezőgazdaság terén elért sikerek mindenél meggyőzőbben tanúsítják, hogy a termelési viszonyok kolhoz-szövetkezeti formája nemcsak, hogy nem merítette ki lehetőségeit, hanem még hosszú ideig fogja szolgálni és szolgálhatja is a mezőgazdasági termelőerők fejlesztését.”⁶⁹ A szocialista társadalom dialektikus fejlődése, a kommunizmusba való átmenet útja nem a kolhozforma történelmi idejének mesterséges megrövidítése, nem a szocialista tulajdon két formája közti árukapcsolat összezsugorítása,

⁶⁸ Lenin: „Baloldaliság” — a kommunizmus gyermekbetegsége. Lenin Művei 31. köt. Szikra, 1951. 87. o.

⁶⁹ Az SZKP XXI. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó, 1959. 121. o.

hanem a termelőerők fejlesztése, ami az egységes kommunista tulajdonforma kialakulásához vezet.

Az absztrakt-dogmatikus felfogás elméletileg igazolja a különösnek, a jelenségnek, a helyinek az elhanyagolását, akaratlanul is szentesíti a centralizmus egyes bürokratikus torzulásait, akadályozza a szocialista építés formáinak, vezetési és igazgatási módszereinek javítását, változását. A termelőerők és a szocialista termelési viszonyok fejlődése, a tömegtapasztalatok felhalmozódása, az ideológiai és kulturális nívó emelkedése a gazdaság irányításának és tervezésének változó formáit igényli, „át kell térni a gazdasági építés irányításának olyan formáira, amelyek mellett a konkrét és operatív helyi irányítást tökéletesebb összhangba lehet hozni az országos arányú központosított tervezés szigorú betartásával.”⁷⁰ (Hruscsov) Aki nem akar tudni arról hogy a változó körülményekkel együtt gazdagodik a törvények tartalma, módosulnak érvényesülési feltételeik és követelményeik, az képtelen rá, hogy megoldja a tudatosság és a valóság, a felépítmény egyes elemei, a gazdasági alap változásai és a termelőerők fejlődése közti ellentmondásokat, az a szükségszerű ellentmondásokat új, nem előrelelendítő, hanem nehézségeket és zavarokat okozó ellentmondásokkal és aránytalanságokkal tetézi.

A szocialista társadalom fejlődése forradalmi-dialektikus folyamat. A dogmatizmus értetlenül áll szemben e folyamat szükségleteivel, s a szocializmus *törvényszerű útját* azonosítja ennek az útnak egyik vagy másik *állomásával*, a szocialista viszonyok folytonos haladását megállítja az iparigazgatás, vagy a mezőgazdasági tervezés és irányítás korábban célszerű, később elavuló formáinál. A revizionizmus mindent kétséggé, provizórikussá próbál változtatni:⁷¹ a relativista koncepció szerint az objektív törvények a valóságos folyamatokon kívül vannak, a tudományos törvények nem támpontjai a valóság elemzésének és a cselekvésnek, a szocialista építésnek nincs általános érvényű, nemzetközi tartalma. A revizionizmusban értékesített polgári *relativizmus*, mely áthatja a jelenkori burzsoá filozófiát és szociológiát, a dekadens polgári irodalmat és életérzést, mindenekelett a szocializmus *nemzetközi érvényű, közös tartalmát*, az Októberi Forradalom nyitotta *világtörténelmi országutat* kérdőjelezi meg. Az ösztönösség revizionista kultusza, az empirizmus és a relativizmus a minden szocializmust építő országban közös, általános érvényű törvények tagadásában, a nemzeti-különös vonások misztifikálásában teljesedik ki. Természetesen a „külön nemzeti út” nacionalista koncepciója is „elismer” valami általánost, közöset, mint ahogy az ösztönösség-kultusz is fenntartja a törvények és a tudatosság absztrakt elismerését, de az általánosság, az objektív törvény itt is, ott is külsődleges a konkrét folyamathoz képest, nincs meghatározó befolyása a jelenségekre. A JKSz programja szerint a *problémák* „egységesek és egységes feladatot jelentenek”, ámde „*az út, a mód, és az ütem* minden ország konkrét feltételeitől, az osztályok erőviszonyaitól, a szocializmus gazdasági feltételeinek fejlettségétől, a tömegek politikai összetételétől, hagyományaitól és társadalmi tudatától függ,”⁷² tehát

⁷⁰ A gazdasági irányítás további megjavításának kérdései a Szovjetunióban. Kossuth Könyvkiadó, 1957. 19. o.

⁷¹ A relativizmus logikus következményét vonta le a kolozsvári „Korunk” c. folyóirat egyik cikkírója, amikor Erdős Péter tanulmányától ihletett írásában oda jutott, hogy „a szocialista gazdaság bizonyos értelemben — történelmi távlatban — nem találta meg önmagát.” Korunk. 1957. július. 832. o.

⁷² A JKSz programja. 54. o. (Az én aláhúzásom. G. A.)

nemzeti-különös jellegű. Mi marad a *cél* közösségéből, ha nemet mondunk a célhoz vezető *fő út* közösségére, a „*problémák és feladatok*” egységéből, ha megtagadjuk a *válaszok és megoldások* egységes, minden országban érvényes és objektíve kötelező lényegét? A mai revizionizmusban egybeforr az ösztönösség-ideológia a szocialista fejlődés általános törvényeinek tagadásával. S ez a kapcsolat, összefonódás nemcsak a közös, antimarxista elméleti-módszertani kiindulópontokban rejlik, hanem a közvetlen politikai tartalomban is: a revizionizmusnak az „*ösztönös nemzeti fejlődés*” a vezéreszméje, a szocialista tábortól elkülönült, a szocialista tábort bomlasztó — az „egységes szocialista világfolyamatba”, a kapitalizmus önátalakításába illeszkedő — „jugoszláv szocializmus”. E „külön nemzeti út” ismertető jegyei: ingadozás a két rendszer között, melynek tendenciája az odafordulás az imperializmushoz és a szembe fordulás a szocialista világrendszerrel, a szocialista állami tervgazdálkodás megszüntetése, a demokratikus centralizmus lebontása, a kommunista párt jellegéről és szerepéről vallott lenini elvek elméleti és gyakorlati revíziója, a „szocialista piaczgazdálkodás”, a „közvetlen termelők öngazgatása”. A „jugoszláv szocializmus”, a „külön nemzeti út” *tartalma* nem tükröz semmiféle valóban nemzeti vonást; amit kifejez, az a szocializmus visszafejlesztésének és deformálásának, az imperializmussal való paktálásának, a kispolgári-polgári ösztönösségnek minden nemzeti formától független programja.

A revizionista a *marxizmus forradalmi praxisával szemben* az „elmélet”, a „politika” embere,⁷³ a *marxizmus elméletével szemben* a „gyakorlat”, a „tapasztalat” embere; a marxizmus gyakorlati bebizonyosodása és igazolása, a revizionizmus gyakorlati csődje és történelmi elítéltetése ellen egy társadalmi történeti vonatkozásban meghatározatlan empíria ködképéhez fellebbez és azt hiszi, mindent kielégített: az „elméletet” is, a „gyakorlatot” is, a kommunista pártok harcaiban megvalósuló marxizmus—leninizmust pedig elmarasztalta minden bűnben, a pragmatizmusban is, a dogmatizmusban is. Marx Proud-honról mondta, s a mai revizionizmusra is áll, hogy „szintézis akar lenni, pedig csak összetett tévedés”. A revizionista spontaneitás-ideológia diszkreditálni igyekszik a forradalmi-tudományos elméletet, kiüresíti a tudományos törvényeket, a marxista tudománytól éppen a lényegét vitatja el: hogy irányt, célt és tartalmat, ad az egyes országok munkásmozgalmainak, a szocialista társadalmi cselekvésnek. „A forradalomnak és a szocialista államnak nem az a célja, hogy holmi előre megállapított sémák és konstrukciók alapján új társadalmat teremtsen. Feladatuk csupán az, hogy felszabadítsák a szocialista gazdasági és társadalmi tényezőket, amelyek már a régi társadalomban kifejlődtek, és amelyek — a társadalom anyagi alapjainak fejlődésével és a szocialista öntudat haladásával összhangban — a további szocialista fejlődés szükségszerű hordozói.”⁷⁴ Ha a szocialista forradalomnak és a szocialista államnak az a feladata, hogy szabadon engedje a „szocialista spontaneitást”, akkor a marxista—leninista elmélet a „sémák és dogmatikus konstrukciók” címszava alá kerül. Az elmélet, melynek nevében a mai revizionizmus szól, az antimarxizmus teóriája, a valóságos szocialista építésben hasznavehetetlen és káros, üres absztrakciók láncolata, Hruscsov szemléletes hasonlata szerint „magház nélküli,

⁷³ Kardelj megvetéssel beszélt róla, hogy a szocialista országokban „a tervszámokról, az acél és a gépek termeléséről, a burgonyáról és a kukoricáról vitatkoznak”, ahelyett, hogy „a közvetlen termelők öngazgatását” tárgyalnák.

⁷⁴ A JKSz programja. 120. o.

meddő virágok” kollektója, melyből hiányzik a szocialista fejlődés objektív összefüggéseinek, lényegének megragadása, hiányzik a valóságos szocializmus, de nem hiányzik a kapitalizmus apológiája.

S a „tapasztalat”, a „gyakorlat”, amelyet a mai revizionizmus a marxista—leninista elmélet ellen, a szocialista tábor, a nemzetközi forradalmi mozgalom tapasztalatának, gyakorlatának tudományos általánosítása ellen tanúnak hív? Elméleti vonatkozásban a revizionista ideológia a társadalmi valóságot azonosítja a szubjektívizált ösztönösséggel, individualizálja a társadalmi folyamatot, tehát a gyakorlatot nem a dialektikus materializmus, hanem a pragmatizmus szellemében fogja fel.⁷⁵ A revizionizmus fölényes mozdulattal tolja félre a valóságos gyakorlatot — a szocializmus és az imperialista kapitalizmus küzdelmét, a szocialista termelési viszonyok meghonosítását és tökéletesítését, a termelőerők tervszerű fejlesztését, a szocialista állam gyakorlatát, az életnívó valóságos alakulását. Mi hát ez a „gyakorlat”, „tapasztalat”, amelyre a revizionizmus hivatkozik? A „szocialista spontaneitás”, a „közvetlen termelők öngazgatása”, a „közvetlen demokrácia”. A „gyakorlat, „tapasztalat”, amelyet a mai revizionizmus a valóságos-forradalmi marxizmussal vívott harcában kritériumnak nyilvánít, nem más, mint *ön maga*: a *revizionista ideológia és politika*.

Amikor a revizionista ideológiát és politikát az élet *valóságos gyakorlatával* szembesítjük, kitűnik, hogy minél *több* valósul meg a revizionista koncepciókból, annál *kevesebb* az olyan gyakorlati eredmény, amelyre a szocializmus nevében lehet hivatkozni. A revizionizmus megvalósulása, gyakorlata a revizionizmus ellen bizonyít. Jugoszláviában korábban, a Szovjetunió segítségével megdöntötték a burzsoázia hatalmát, a szocialista fejlődés útjára léptek, az iparban szocialista termelési viszonyok jöttek létre. E szocialista termelési viszonyok szükségszerűségei és a revizionista ideológia-politika között feszítő ellentmondások reprodukálódnak; a revizionizmus ezeket a feszültségeket az imperializmushoz fűződő kapcsolatok megerősítésével, az állam és a termelési viszonyok deformálásával, a spontaneitás szabadonengedésével „oldja meg”. A politika elsőségből következik, hogy a szocialista termelési viszonyok megtartása, előrenyomulása vagy visszaszorítása, elsorvasztása az állam jellegétől, politikájától függ; „a jugoszláv vezetők politikája, amely szembeállítja Jugoszláviát a szocialista táborral és a nemzetközi kommunista mozgalommal, azzal a veszéllyel járhat, hogy veszendőbe mennek a jugoszláv nép szocialista vívmányai.”⁷⁶

A mai revizionizmusnak *nagyobb* a veszélye, mint a régié volt, mert kommunista jelmezben támadja a valóságos szocializmust. De *még nagyobb* a revizionizmus bírálata, az elmarasztaló történelmi ítéletnek az ereje, mert a marxizmus—leninizmus az eleven, a tudományos kommunizmus eszméit az életben valóra váltó szocialista *gyakorlatban* bizonyosodik be. A lenini axióma:

⁷⁵ A revizionizmus a kommunista pártok ideológiáját és gyakorlatát vádolja „pragmatizmussal”, holott a revizionizmus ösztönösség-kultuszának filozófiai tartalma rokon a pragmatizmus felfogásával. Az egyén kultusza, a törvények általánosságának kiiktatása a „konkrét tapasztalatból”, minden ismeret bizonytalanná tévése: a pragmatizmus eszméje. „Minden empirikus ismeret kísérleti; valószínű és esendő jellegű. Az egyedül való individualitás mint olyan, kikerül minden tudományos vagy történelmi formulázást. A tapasztalatban mindig individualításokkal, és a tudományos formulázásokban osztható jellemzőkkel van dolgunk.” (Ph. P. Wiener: *Evolution and Founders of Pragmatism*. Cambridge, 1949. p. 202.)

⁷⁶ Az SZKP XXI. kongresszusa. 106. o.

a marxizmus mindent legyőző erejű, mert igaz, a szocialista társadalom építésében, fejlesztésében új tartalmat kap. A dolgozó tömegek a kommunista párt tudatos vezetésével, az objektív törvények felismerése alapján, e törvényeknek megfelelően alakítják sorsukat, fejlesztik termelőerőiket és termelési viszonyait, társadalmi intézményeiket és tudatukat. A gyakorlat a szocializmusban is objektív, elsődleges az elmélethez képest, nemcsak az általánosság mozzanatát tartalmazza, hanem a közvetlen valóságét is. A szocialista praxis azonban nem a széttagolt, elszigetelt egyének spontán cselekedeteinek metszési vonala, hanem a kommunista párt által irányított és szervezett tömegek tudatos tevékenységének objektív eredménye. A marxizmus *konkrét igazsága* átáramlik a szocializmust és a kommunizmust építő társadalom életébe, ami a szocializmus *erejének* lényeges összetevője. Lenin az Októberi Forradalom után a doktriner-séggel vitatkozott, s e polémiában hangoztatta, hogy „most minden a gyakorlaton múlik, hogy elérkezett a történelmi pillanat, amikor az elmélet a gyakorlatba csap át, amikor a gyakorlat megeleveníti az elméletet, amikor a gyakorlat kiigazítja, a gyakorlat ellenőrzi az elméletet.”⁷⁷ A marxista elmélet a szocialista társadalom gyakorlatának tudatosságává válik, s ez a gyakorlat a kézzelfogható érv a marxizmus igazsága mellett, ezért a revizionizmus megfellebbezhetetlen cáfolata is.

КУЛЬТ СТИХИЙНОСТИ РЕВИЗИОНИСТКИЙ И НАУЧНЫЕ ЗАКОНЫ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

Андраш Гедё

Анархия, спонтанное действие общественных законов является объективной природой капиталистического общества. Теория стихийности ревизионизма защищает, идеализирует действительность капиталистической и мелко-буржуазной стихийности; она отбрасывает общественно-хозяйственную роль социалистического государства, потому что её взгляд на социализм — буржуазная — мелко-буржуазная концепция. Антимарксистская категория «социалистической стихийности» даёт обоснование сохранению и расширению мелко-буржуазной стихийности.

Ревизионизм чтобы подтвердить увековечение стихийности, отождествляет стихийность с объективностью, или с чувственной ступенью познания, с деятельностью масс, с творческой инициативой. Сущностью, главной стороной проблемы стихийности является характер объективного общественного движения, способ действия общественных законов, точнее говоря объективная связь общественных законов и человеческой деятельности. Общественный процесс является спонтанным, когда общественная необходимость пробивается не единых сознательно руководимых и организованных планомерных человеческих действий.

Научные законы социалистического общественного развития выраженные марксизмом-ленинизмом являются надежными опорными точками познанию предвидению и организации всего общественного движения, планомерному, единому общественному действию. Диалектически развивающийся процесс планирования опирающегося на опознание и применение объективных законов хватает и вовлекает всё лучше в круг своего влияния жизнь социалистического общества. Социалистическая сознательность является единством «наверху» и «внизу» социалистической сознательности, которая получает выражение в демократическом централизме.

⁷⁷ Lenin: Hogyan szervezzük meg a versenyt? Lenin Művei 26. köt. Szikra, 1952. 420. o.

DER SPONTANEITÄTKULTUS DES REVISIONISMUS UND DIE WISSENSCHAFTLICHEN GESETZE DES SOZIALISTISCHES AUFBAUS

András Gedő

Die Anarchie, die spontane Wirkung der gesellschaftlichen Gesetze, ist die objektive Natur der kapitalistischen Gesellschaft. Die Spontaneitätstheorie des Revisionismus verteidigt, idealisiert die Wirklichkeit der kapitalistischen und kleinbürgerlichen Spontaneität; sie weist deshalb die gesellschaft-wirtschaftliche Rolle des sozialistischen Staats zurück, weil ihre Auffassung über den Sozialismus eine bürgerliche-kleinbürgerliche Konzeption ist. Die antimarxistische Kategorie der »sozialistischen Spontaneität« gibt eine Begründung der Bewahrung und Ausbreitung der kleinbürgerlichen Spontaneität.

Der Revisionismus um die Verewigung der Spontaneität zu bestätigen, identifiziert die Spontaneität mit der Objektivität, beziehungsweise mit der sinnlichen Stufe der Erkenntnis, mit der Tätigkeit der Massen, mit der schöpferischen Initiative. Das Wesen, die Hauptseite des Spontaneitätsproblems ist der Charakter der objektiven gesellschaftlichen Bewegung, die Geltungsweise der gesellschaftlichen Gesetze, genauer das objektive Verhältnis der gesellschaftlichen Gesetze und der Handlungen der Menschen. Der gesellschaftliche Prozess ist dann spontan, als die gesellschaftlichen Notwendigkeiten nicht durch die vereinigten, bewusst geführten und organisierten, planmässigen Handlungen der Menschen zur Geltung kommen.

Die im Marxismus-Leninismus ausgesprochenen wissenschaftlichen Gesetze der sozialistischen gesellschaftlichen Entwicklung sind zuverlässige Anhaltspunkte für die Erkennung, Voraussicht, Organisation der ganzen gesellschaftlichen Bewegung, für die planmässige, einheitliche, gesellschaftliche Handlung. Der sich dialektisch entwickelnde Prozess der auf Erkennung und Anwendung der objektiven Gesetzmässigkeiten bauenden Planung fasst das Leben der sozialistischen Gesellschaft und zieht es in seinen Einflusskreis immer vollständiger hinein.

THE SPONTANEITY-CULT OF REVISIONISM AND THE SCIENTIFIC LAWS OF THE SOCIALIST BUILDING

András Gedő

The anarchy, the spontaneous self-enforcing of the social laws is the objective nature of the capitalist society. The spontaneity-theory of revisionism defends and idealizes the reality of the capitalist and petty bourgeois spontaneity; it rejects the social and economic role of the socialist state, because its idea of socialism is a petty bourgeois conception. The anti-Marxist category of the "socialist spontaneity" is nothing else as the motivation for the preservation and extension of the petty bourgeois spontaneity.

In order to justify the immortalization of spontaneity revisionism identifies spontaneity with objectivity respectively with the sensuous grade of the cognition, with the activity of the masses, with the creative initiative. The heart of the spontaneity-problem is the character of the objective social movement, the way of the self-enforcing of social laws, more nearly the objective relation of social laws and human activity. The social process is spontaneous, when the necessary social process does not make its way by means of the united, consciously organized and directed, planned human actions.

The scientific laws of the development of the socialist society expressed in Marxism—Leninism are reliable footholds for the recognition, foresight and organizing of the whole social movement, for the planned and unified social actions. The dialectical developing process of the planning which is based on the recognition and application of the objective laws seizes continuously more completely the life of the socialist society and draws it in its influence-sphere.